

Рівненський державний гуманітарний університет
Художньо-педагогічний факультет
Кафедра івент-індустрій, культурології та музеєзнавства

Дипломна робота

на тему:

**КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ ХРИСТИНОПОЛЯ
(ЧЕРВОНОГРАДА) КІНЦЯ XVIII- XIX СТОЛІТЬ: СПРОБА
ІСТОРИЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ**

Виконав: здобувач вищої освіти
першого (бакалаврського) рівня
з галузі знань 03 «Гуманітарні науки»
спеціальності 034 «Культурологія»
заочної форми навчання

Паславський Максим Сергійович

Науковий керівник: к.п.н., доцент Тюска В.Б.

Рецензент: директор Народного дому
м. Червоноград Львівської обл. Ейхорн І.Я.

Рівне, 2022 року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОГО ЖИТТЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНІВ КІНЦЯ XVIII- XIX СТОЛІТЬ.....	10
1.1. XVIII-XIX століття в культурно-мистецькому вимірі: західноукраїнський варіант.....	10
1.2. Класифікація провідних культурних форм.....	20
РОЗДІЛ ІІ. КЛАСИЦИЗМ І ЙОГО ВТІЛЕННЯ В РІЗНИХ КУЛЬТУРНИХ ФОРМАХ ТА НАПРЯМАХ ХРИСТИНОПОЛЯ.....	35
2.1. Суспільно-політичні обставини життя міста та їх вплив на форми культурної діяльності.....	35
2.2. Культурно-мистецьке життя Христинополя кінця XVIII - XIX століття крізь призму архітектури і містобудування.....	43
ВИСНОВКИ.....	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	53
ДОДАТКИ.....	62

ВСТУП

Актуальність дослідження. Вивчення історії культури має надзвичайно важливе значення для незалежної України, для розвитку громадянської свідомості, визначення та утвердження її національних ідеалів. Важливим складником історії культури є історія культурно-мистецького життя в краї, яка охоплює всебічне художньо мистецьке середовище, закріплює накопичені знання як духовну спадщину, соціальний досвід людства.

Як відомо, вивчення історико-культурних процесів у регіональному їх прояві, є важливими для відтворення цілісної картини загального стану справ, проблем і тенденцій у культурі країни. Особливої актуальності цей напрям набуває нині в Україні, оскільки потребує всебічного дослідження.

Місто Христинопіль (з 1951 р. - Червоноград) наприкінці XVIII –XIX століть перебувало у складі Австро-Угорської імперії, що зумовило регіональні особливості розвитку його культури. Перебування українських земель у складі Австро-Угорської імперії зумовило регіональні особливості розвитку їхньої культури. Всебічний науковий аналіз процесів, що відбувалися наприкінці XVIII–XIX ст. в краї, відзначаються актуальністю.

Важливим у даному питанні є акцент на впливові західноєвропейських просвітницьких ідей на розвиток культурно-мистецького середовища Христинополя кінця XVIII – XIX століть.

Сучасне культурно-мистецьке життя Христинополя (Червонограда) сформовано на тлі історичного минулого, що пов'язане з іменами представників польських родин Потоцьких, власників христинопільських земель, діяльність яких була спрямована на підвищення культурного рівня життя населення. Упродовж усього періоду кінця XVIII та протягом XIX століть культура краю зазнавала часи стрімкого піднесення й уповільнення.

Культурно-мистецьке середовище населення Хрестинополя зазначеного періоду докорінно відрізнялось від попередніх періодів та залишило по собі місцеву культуру, яка використовується у спадку сучасниками. Тому вивчення тієї спадщини, особливостей культурно-мистецького життя Хрестинополя в усіх його проявах наприкінці XVIII та протягом XIX століть, важливе для подальшого збереження і продовження традицій культурно-дозвілевої роботи.

Стан розробленості теми. Теоретичну базу дослідження склали проаналізовані та систематизовані праці з культури, зокрема досліджували історію культури М. Грушевський [17], Я. Грицак [16], Д. Дорошенко [19], І. Колесник [34], В. Шейко [92] та ін.

Питання мистецтва, класицизму і романтизму в українському мистецтві розглядав В. Овсійчук [49], Т. Степовик [26] та ін. Процес відродження і становлення інтелігенції у Габсбурзькій Галичині досліджували С. Пахолків [51], В. Сарбей [61], Б. Савчук [60].

Видавничій діяльності «Просвіта», Науковому Товариству ім. Т.Г.Шевченка, Товариству «Боян» приділяли увагу вчені, зокрема А.Алексієвець, І.Зуляк [3], Л. Корній [35], Л. Ханик [80]. Монументальний живопис досліджував П. Жолтовський [21], Д. Кривавич [39]. Сильові особливості архітектури простежено у праці І. Кривошея [33], Х. Ковальчук [33], С. Лінда [41].

До вивчення архітектури періоду пізнього класицизму та зокрема характерних особливостей ампіру звертались дослідники культурології, серед яких важливими є праці, Х. Ковальчук [33], С. Лінда [41], О. Хороша [83;84].

Культурно-мистецьке життя Хрестинополя, що мало свої особливості розвитку вищезначеного часового періоду, формувалось на тлі історичного минулого і пов'язане з іменами магнатів Потоцьких та на сьогоднішній час залишається малодослідженим. Ми маємо багату історію краю, пізнати яку допомагають писемні джерела, пам'ятки архітектури Хрестинополя.

Цінними були дослідження Броніслава Сокальського «Повіт Сокальський», праця Романа Афтаназія «Життя резиденцій на давніх кресах Речі Посполитої» [92], історико-краєзнавчі нариси Василя Чернецького [85], дослідження про життя магнатів Потоцьких христинопільської гілки «Малий король на Русі та його столиця Христинопіль» Яна Чарнецького [75], «Літопис монастиря Христинопільського від року Божого 1766 до 1890 року» [85].

Аналізуючи історіографію культурно-мистецького життя Христинополя кінця XVIII – XIX ст., відзначаємо фактичну не розробленість проблеми у векторі культурологічних досліджень. Здебільшого зустрічаються поодинокі розвідки історичного характеру. Цінними для вивчення історії середмість історичних міст Галичини є дослідження О.Рибчинського, де науковець згадує Христинопіль і порівнює його з іншими містами України [54].

Архітектуру розбудови маєткового комплексу Потоцького в Христинополі досліджувала В. Тарас [65-67].

Варто звернути увагу на розвідки краєзнавчого формату, історичні твори та наукові студії сучасників. Так, у 2010 році вийшло друком перше найбільш повне, краєзнавче дослідження Христинополя «Христинопіль (1692– 1951). Червоноград» авторами якого є місцева журналістка Олена Ярош-Замойська та завідувачка відділу Червоноградської філії Львівського музею історії релігій Гриник Галина [11]. Книга ілюстрована, охоплює понад 250-річний період існування Христинополя, заснованого на віковічних українських землях вельможним поляком Потоцьким. О. Ясинська [91], місцева дослідниця, розглянула історію, культурні пам'ятки Христинополя. О. Замойська [22] віднайшла маловідомий пласт культурної діяльності родини Полотнюків, які залишили помітний слід в житті Христинополя.

Неупереджено і детально автори описують як захоплюючі, так і трагічні сторінки неповторної історії міста. Варті уваги розвідки з історії василіанських монастирів Володимира Вуйцика.

Беззаперечним є вплив і взаємовплив культур на розвиток Христинополя навколишніх міст, серед яких насамперед виділимо Львів, Сокль і Белз.

Неоцінений вклад у дослідження культури Христинополя роблять місцеві краєзнавці: керівник секції краєзнавчого туризму Червоноградського клубу туристів Олександр Коркіш, Іван Напора, член секції краєзнавчого туризму Червоноградського клубу туристів, фотограф Володимира Гречуха.

Місцевий художник, геолог та краєзнавець Сергій Солодкий зробив макет-реконструкцію відтворену у мініатюрі палацово-паркового комплексу Потоцьких у Христинополі середини XVIII століття.

Досліджує культуру Христинополя керівник відділу культури Червоноградської міської ради Андрій Процик, цінними є описи археологічних розвідок Володимира Войнаровського.

Для нас цікавими були спогади самих христинопільців, українців, поляків, євреїв, живих свідків останніх десятиліть Христинополя, яке 1951 року перейменоване у Червоноград.

Джерельна база. Для дослідження містечок, що розташовувалися на території Галичини, використано кадстрові карти, матеріали зберігаються в Центральному Державному архіві Львівської області Фонд 684, опис і історична довідка про Христинопіль [102;103]. Також цікавим джерелом для нашого дослідження є словники. Слід виділити польський словник біографій з бібліотеки м. Ополе [97].

Окрім цього, іконографічний матеріал походить зі збірок Львівського історичного музею, приватних колекцій, місцевої преси [10], інтернет-сайтів та з власних досліджень.

Аналіз цієї групи джерел дав змогу вивчити та дослідити культурно-мистецьке життя Христинополя. Специфіка досліджуваної теми, яка є на перетині мистецтвознавства, історичної науки, культурології тощо, визначила особливості формування джерельної бази дослідження. Увесь комплекс джерел за способом відтворення інформації поділяється на такі

групи: матеріали архівних фондів, звіти та протоколи товариств, епістолярні матеріали, спогади, каталоги виставок, фотоматеріали, де було представлено роботи митців.

Мета дипломної роботи є спроба здійснити історичну реконструкцію культурно-мистецького життя Христинополя (Червонограда) кінця XVIII – XIX ст.

Для досягнення поставленої мети поставлено **завдання**:

- розкрити стан дослідження проблеми;
- здійснити класифікацію провідних культурних форм ;
- дослідити суспільно-політичні обставини життя міста та їх вплив на форми культурної діяльності;
- проаналізувати культурно-мистецьке життя Христинополя кінця XVIII–XIX століття крізь призму архітектури і містобудування.

Об’єктом дослідження виступає культурно-мистецьке життя Христинополя (Червонограда) кінця XVIII – XIX ст.

Предметом дослідження є процес становлення та розвитку культурно-мистецького життя Христинополя кінця XVIII – XIX ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють кінець XVIII-XIX ст.

Територіальні межі дослідження охоплюють західноукраїнські землі включаючи Львівську область.

Методологія наукового пошуку. У дослідження використано низку методів, зокрема історичний, порівняльний методи, контент-аналіз, а також джерельна база. Метод аналізу та культурологічний метод, дав можливість виявити характерні риси культурно-мистецького життя Христинополя; хронологічний і ретроспективний методи використовувалися під час аналізу культурно-мистецьких процесів середовища міста.

Наукова новизна дослідження. На прикладі ретроспективного аналізу культурно-мистецького життя Христинополя продемонстровано спробу

пошуку різних форм його презентації. Акцентується увага на ролі впливу західноєвропейських процесів на культурно-мистецьке середовище міста.

Практична значимість дослідження. Зібраний, опрацьований і критично осмислений матеріал може використовуватися в подальшому при підготовці лекційних та семінарських занять з історії української культури, сучасної української культури, краєзнавства та прикладної культурології, а також у системі підготовки й підвищення кваліфікації фахівців за напрямом «Культурологія».

Апробація результатів роботи. Основні теоретичні положення і висновки роботи висвітлені у доповіді на науковій конференції:

- **Паславський М. С.** – здобувач в/о I (бакалаврського) рівня спеціальності 034 - «Культурологія» Рівненського державного гуманітарного університету – Культурно-мистецьке життя Христінополя (Червонограда) кінця XVIII – XIX ст.: спроба історичної реконструкції. *Молодий мистецтвознавець: XV Всеукр. наук.-практ. конф. здобув. вищ. осв. та молод. вчених. м. Рівне, 17 червня, 2022 р.:* Рівне: РДГУ, 2022. С. 180 [189 с.].

- **Паславський М. С.** – здобувач в/о I (бакалаврського) рівня спеціальності 034 - «Культурологія» Рівненського державного гуманітарного університету – Культурно-мистецьке життя Христінополя (Червонограда) кінця XVIII – XIX ст.: Програма XV Всеукр. наук.-практ. конф. здобув. вищ. осв. та молод. вчених. «Наука, освіта, суспільство очима молодих»: м. Рівне, 17 червня, 2022 р.:

Структура роботи: дослідження складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків.

У Вступі розкрито актуальність теми, об'єкт, предмет, мету, завдання, методи наукового пошуку, визначено наукову новизну та практичне значення.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження культурно-мистецького життя західноукраїнських теренів кінця XVIII–XIX

ст.» розкрито стан дослідження проблеми; здійснено класифікацію провідних культурних форм.

Другий розділ «Класицизм і його втілення в різних культурних формах та напрямках Хрестинополя» досліджує суспільно-політичні обставини життя міста та їх вплив на форми культурної діяльності; аналізує культурно-мистецьке життя Хрестинополя кінця XVIII–XIX ст. крізь призму архітектури і містобудування.

У висновках здійснено підсумки проведеного дослідження.

Загальний обсяг роботи становить 68 сторінки, з них основного тексту-52; список використаної літератури нараховує 106 найменувань, додатки.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРНО- МИСТЕЦЬКОГО ЖИТТЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНІВ КІНЦЯ XVIII- XIX СТОЛІТЬ.

1.1. XVIII-XIX століття в культурно-мистецькому вимірі: західноукраїнський варіант.

Розвиток мистецького життя західноукраїнських теренів кінця XVIII-XIX століть був пов'язаний із тенденціями в культурно-мистецькому вимірі, які засвідчували вихід його на новий рівень реалізації своїх можливостей. Щоб дослідити його розвиток, побіжно здійснимо загальну характеристику епохи із заземленням на західноукраїнський ґрунт.

Відомо, наприкінці XVIII ст. західноукраїнські землі (Галичина, Буковина, Закарпаття) опинилися під владою Австрійської імперії [34]. Стан цих територій був дуже невідрадний, не було освіти, свідомого міщанства й інтелігенції. Народ репрезентувало селянство, яке працювало на панщині, та духовенство, яке своїм щоденним життям і освітою мало відрізнялося від селянства. Реформи запроваджувалися в життя в 70 – 80-х рр. XVIII ст. Марією-Терезією та Йосипом II. Вони базуються на просвітницьких абсолютистських ідеях і мають на меті посилити централізацію держави для залучення імперії до нового історичного процесу. Підхід до реформування суспільства був комплексним: зміни водночас відбувалися майже у всіх сферах життя, в тому числі у сфері релігії, освіти та мистецтві.

Проблема вивчення вимірів культури і мистецтва кінця XVIII XIX ст. у контексті західної України є важливою проблемою української думки, яка знайшла помітне відображення в галузі науки. Зазначені вище питання знаходяться в полі зору культурології, історії, мистецтвознавства, архітектури та інших дисциплін. Теоретико-методологічні засади культурно-мистецького життя західної України кінця XVIII — XIX ст. знайшли відображення у працях вітчизняних та зарубіжних учених. Перше, на що слід

звернути увагу в дослідженні, — це інтерпретувати характеристики часу в контексті ґрунту західної України та контексту європейського культурного життя [29].

Активним діячем цієї епохи був відомий історик В. Антонович, який розвинув ідеї французької філософії у XVIII ст. Заснував «київську школу» вітчизняних істориків, яка стала основою української історичної науки. До її складу входять М. Грушевський, І. Крип'якевич та інші. Науковці київської школи наголошували на важливості впливу західноєвропейської освітньої думки на розвиток української культури. Так, М. Грушевський висловив свою позитивну позицію щодо Польщі, а навпаки, свій вплив на Росію [18]. І. Огієнко висунув ідею про те, що західноєвропейські освітні та культурні рухи вплинули на українську культуру і прийшли на нашу землю через Польщу, дослідник висвітлив значний вплив української культури на Росію у XVIII–XIX ст. [34].

І. Крип'якевич високо оцінив вплив Заходу на формування української культури, особливо наприкінці XVIII — початку XIX ст. Він підкреслював важливу роль України в західноєвропейському житті. В. Антонович був одним із теоретиків «європеїзації» українського народу, враховуючи не географічні та національні питання, а потребу подальшого розвитку. Тому представники класичної школи українських істориків висловлювали підтримку важливості західноєвропейських впливів у розвитку українського суспільства наприкінці XVIII ст. Великий вплив на організацію дослідницької діяльності в різних регіонах України мала «Київська школа» В. Антоновича XIX ст.

Український вчений Д. Дорошенко підтримує позитивну позицію щодо значення західноєвропейських впливів, зокрема просвітницької думки кінця XVIII — початку XIX ст. Це заклало основу для майбутнього українського національного відродження XIX ст. [34]. Важливе місце в житті нації, країни та цивілізації займає діяльність її представників у сфері культури та

мистецтва. Культурна діяльність - поняття, що описує один з найпоширеніших і ефективних способів сутності культури - діяльність.

Його теоретичною передумовою є ідеологія західноєвропейського Просвітництва, в якому діяльність є основою всіх культур. Гегель розробив найбільш розвинену концепцію раціоналістичної діяльності як всюдисущої риси Абсолютного Духу, як раціонального цілепокладання, що впливає з властивої йому потреби в самоперетворенні. у ХІХ ст. Відступивши від суто раціонального тлумачення діяльності як основи культури (К'еркегор, Шопенгауер, Гуссерль), почали розглядати закон цінності культурної діяльності [29].

А.Рігель та його послідовники М.Дворжак, В.Воррінгер, відомі представники Віденської школи мистецтвознавства, пов'язували розвиток мистецтва з поняттям «художня воля», так звана «творча воля» [39]. Ми згодні з А. Рігелем, що цю концепцію можна розглядати як періодизацію мистецтва. Художнє бачення розвитку художніх стилів у західноєвропейському світогляді, що охоплює українознавство (Д. Антонович, В. Січинський, Д. Чижевський, П. Жолтовський, М. Голубець). Вчені врахували місцеву українську ситуацію в постановці мистецтва. На думку українських вчених, період бароко був дуже важливим для розвитку європейської та української культури, як першої європейської культури, вказує Д. Чижевський [29].

Д. Кривавич зазначав, що своєрідність українського мистецтва була зумовлена поєднанням цих течій – західного та візантійського, що мало вплив на українське мистецтво. Бароко не замінило Візантію, воно розвивалося на Заході і поширилося на українські землі. Це мало велике значення для розвитку західноєвропейської культури на рубежі ХVІІІ—ХІХ століть. Класицизм є, переважно в католицькій Європі. Його найвиразніші показники також помітні в західному регіоні України [39].

Класицизм (від лат. *classicus* — першокласний, зразок) як художній напрям і стиль, тісно пов'язаний у думці з принципами раціоналізму і продовжує традиції культури Відродження, що спиралися на розум та інтерес до античності [39]. Звернення до античного мистецтва, образів і прийомів античної класики породило термін «класицизм». Розум також вважається головним критерієм краси. Класицизм виступає як канонічна художня система. Виникнення класицизму пов'язане з появою абсолютизму. У новій європейській культурі класицизм, раціоналізм і абсолютизм — явища, що мають єдину сутність, а саме організаційну різноманітність, системність, шаблонність і стабільність. Особливо у XVIII ст. Франція, Голландія та Англія мали великий вплив на політичну та економічну ситуацію в Європі. Офіційна естетика класицизму відображена в настановах кардиналів Рішельє та Людовіка XIV. Абсолютизм заважав творчості французьких письменників і художників. З цією метою в 1634 році була створена Французька академія, яка контролювала літературну творчість, а невдовзі — Королівська академія живопису і скульптури, Академія архітектури та Академія наук у 1666 році. Створення Академії, окрім нав'язування офіційного стилю, було ще й прогресивним — воно об'єднало зусилля художників і письменників для створення національної культури Франції[34]. в українській культурі XVIII ст. Бароко, рококо, класицизм переплітаються. Крім того, якщо бароко сягає XVII ст., то рококо є зародженням XVIII ст., а, як зазначав Д. Чижевський, класицизм у літературі поширився наприкінці XVIII — до 1840-х років [29].

З урахуванням фактів кінця XVIII-XIX ст. Галичина зі Львовом як культурним центром перебувала під владою Австрійської імперії і зазнала найбільшого впливу династії Габсбургів. Аналізуючи роботу дослідників, зазначимо, що на західних землях, де розвивався класичний художній стиль архітектури та монументального мистецтва, романтизм у живописі та літературі мав місце в західноєвропейських формах. Велич класицизму не проявилася в Австрії. Навпаки, у Франції проявився класицизм, а живопису

відводилася особлива соціальна роль. Галицький австрійський класицизм міг керувати творчим мисленням на релігійні теми і виявився в найпопулярнішому на той час жанрі — портреті. За тезою Д. Крвавича, ідея так званої «творчої волі» (А. Рігель) є фундаментальним явищем мистецтва, не тільки мистецтва, а й різноманітної творчої діяльності людини, в якій рухається вперед [Крвавич] бере участь у цьому пошуку, що має методологічне значення.

В. Овсійчук наголошує, що ці ідеї не є радикальними, але свідчать про появу нового світогляду, що реагує на суперечності суспільного життя, цікавиться життям людей і фольклором. Продовжували розвиватися гуманістичні погляди, висунуті Просвітництвом [48]. Згідно з австрійською історіографією, Галичина залишалася «периферією монархії, далекою від Відня» [94, с.7], що не має жодного значення в стародавній системі австрійського духовного буття[94]. Я. Грицак вказував, що, як і Польща чи Німеччина, галицька культура досить «провінційна», зосереджена в менших центрах, які незалежні від центру – Відня.

Загалом ця «столично-периферійна» природа культурно-мистецького життя є результатом місцевої творчості і водночас наслідування на те, що відбувається у Відні [15, с. 9 – 29]. Не менш важливими для мистецтва здаються питання міжнародних культурних відносин і взаємодії. Соціокультурні, морально-етичні та естетичні тенденції Західної Європи тут використовуються з початку XIX ст., але це особливий вплив німецької філософії, естетики та мистецтва, що формуються з середини XVIII ст. на зламі Просвітництва та романтизму [95, с. 6].

Л. Кияновська наголошувала, що притаманні йому стилістичні риси — класичний романс — бідермаєр — швидко проникли в Галичину, а отже і Христинопіль і адаптувалися переважно в австрійському середовищі, і поступово протягом усього XIX ст. увійшли у польські аристократичні кола, а згодом – у «русинські» [32, с. 20]. Це «занурення» у німецьку мову та

культуру в основному відбилося в політиці германізації галичан. Водночас важко переоцінити становище пізньої класичної романтичної думки в Німеччині та її культурний вплив на розвиток сучасної європейської думки. Другу не менш важливу культурну тенденцію, вплив якої визначає Франція, вона проявляється переважно в драматургії та театральній практиці, літературі, суспільстві та сім'ї, меншою мірою в теоретичній рефлексії.

У цьому огляді Галичина презентує думку про поширене захоплення французькою культурою, музикою, драматичною літературою та театром по всій Європі, яке викликало тодішню французьку революцію. Особливо про це свідчить сучасний стан музично-драматичного репертуару Львова та беззастережний привілей французької опери [95, с. 12].

Крім того, враховуючи те, що Галичина також була найбільш бідним регіоном Австро-Угорської імперії, інновації австрійського уряду в культурній сфері цілком зрозумілі. Для корінного населення Галичини ситуація була принизливою і потребувала демонстрації свого культурного та духовного значення.

Наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. музика та музичний фольклор досі займають важливе місце в житті українського народу. Українці не забули традиційних народних пісень – весілля, жнива, купальні, колискові, історію, колядки, щедрівки тощо. Також розвивалися народні танці: гопак, козачок, метелиця, полька тощо. Пісні й танці супроводжуються музикою, яка грає переважно на струнних інструментах (кобза-бандура), цимбалах, сопілках, бубнах. На українських національних святах часто грають три музиканти – ансамбль бубнів, скрипок і цимбалів. Зростання інтересу українських романтиків до народної культури призвело до появи українських народних музичних збірок. На землях Західної України вперше опублікований анований текст русинських пісень у календарі «Львівські піліgrim» 1823 року [53].

За Габсбургів перетворення землі в Західній Австрії призвело до відродження музичного життя в регіоні. Цьому допоміг прямий зв'язок із Віднем, який на той час визнавався серцем європейської музики. У культурному житті Львова домінують відомі європейські музиканти — німецький театральний диригент Й. Ельснер (викладач польського композитора Ф. Шопена) та німецький композитор і диригент А. Нанке [29].

Розвиток українського музичного мистецтва в регіоні пов'язаний із діяльністю 1820-х років греко-католицького духовенства Перемишля. У 1829 році за підтримки єпископа І. Снігурського тут було створено постійний церковний хор. На базі цього хору сформувалася нова генерація, яка започаткувала так звану «Перемишльську школу» – український національний напрям у західноукраїнській музиці. Найвідомішим її представником був Михайло Вербицький (1815-1870), один із перших професійних композиторів у Галичині [29].

Західна Україна перебуваючи під владою Польщі та Австрії, розвиває мистецтво різними шляхами. Дерев'яні будівлі традиційно розвивалися, зберігаючи національний характер. Величезні кам'яні споруди втратили свій український характер і зазнали впливу західноєвропейської архітектури. Найяскравішим представником цього напрямку є львівський архітектор Б. Меретин. Заснував у Львові собор Святого Юра (1748-1762) — спробу поєднати хрест-капличну церкву західноєвропейського зразка зі староруським шестистовпним тристовпним собором. Другою видатною роботою Б. Меретіна було будівництво ратуші в Бучачі (1751 р.), за мотивами коринфського ордеру він доповнив серію скульптурних орнаментів на тему міфу (використання Геракла) та Біблії (використання Давида). Будівля досить елегантна і завершена, але не має нічого спільного з українською архітектурою. Наприкінці XVIII ст. У живописі чітко виділяються два напрямки: чисте богослов'я, що відповідає вимогам

храмового живопису, і світський живопис, що віддає перевагу реалістичному зображенню людини, що проникає в її внутрішній світ.

Таким чином, у XVIII ст. були закладені основи для сприйняття нових тенденцій, встановлення мистецьких зв'язків із європейськими школами, застосування їх найкращих результатів у практичній роботі, що, безумовно, збагатило й поглибило українське мистецьке життя.

В українській скульптурі першої половини XIX ст. стиль бароко переходить у класицизм. На землях Західної України розвиток скульптурного мистецтва пов'язаний із творчістю австрійського художника Гаритмана Вітвера та династії родини Гімзерів, які тоді працювали у Львові. Найкращою роботою Г. Вітвера вважають чотири фонтани на площі Ринок у Львові з фігурами Нептуна, Діани, Адоніса та Амфітріти. Майстер органічно поєднав віденську скульптуру у стилі класицизму з ренесансно-бароковим комплексом площі. Львів прикрашають барельєфні роботи братів Івана та Антона Гімзері за мотивами стародавніх міфів та надгробків. Початки мистецтва класицизму в живописі знайшли відображення у творчості двох майстрів портрета [29].

У першій половині XIX ст. в українському живописі широко поширився новий стиль — реалізм. Реалізм - напрям у літературі та мистецтві, пов'язаний із намаганням митця правдиво й повно відобразити дійсність. У цей період на землях Західної України Лука Долинський (1750-1824) був відомий своїми творами переважно релігійного змісту в стилі класицизму. Малював для новозбудованого собору Святого Юра у Львові та інших церков міста [53]. Він також вважався одним із найкращих портретистів свого часу, створив багато портретів греко-католицького духовенства. На Закарпатті основоположником світського малярства став Йосип Змій-Міклоший (1792-1848). Після закінчення Віденської академії мистецтв служив головою суду єпископа Пряшова. З його пензля —

портрети, картини побутових сюжетів із життя закарпатських селян, пейзажі. Також майстер розписав багато церков на Закарпатті [53].

Для XVIII ст. характерний розвиток світської музики. М. Вербицький (Мюзикл «Подгоряне», 11 увертюр, хор на вірші Т. Шевченка, М. Шашкевича та ін.), І. Лаврівський (хорові твори, музика) [53]. Польова робота на західноукраїнських землях музична, хорова та інструментальна музика. До вистав «Обман очей», «Пан Довгонос», «Роксолана»), І. Воробкевича (Опера, Хор, Пісні), А. Вахнянина (Опера «Купало», Хор) та ін. у 1860-1890 рр. Над збиранням, дослідженням і виданням народної творчості працюють українські вчені, письменники, композитори. Велику роль у цьому відіграли І. Франко та М. Лисенко. У численних працях з фольклору та етнографії, особливо в «Жіночій рабстві в руських народних піснях» (1883), І. Франко стояв на позиціях європейської прогресивної естетики [29].

Типовим явищем у культурному розвитку Галичини є поширення аматорських колективів і хорів, домашньої музики, особливо у формі вокальних квартетів, солістів-інструменталів. До найпопулярніших авторів належать В. Заремба, М. Завадський, Я. Витвицький, Д. Січинський, Ш. Яронський, Ш. Тимошпольський, П. Любович, М. Кумановський та ін. Виникли хори «Горбан» (1870) і «Боян» (1891) [31]. Велика увага приділяється створенню музики для театру, деяких музично-драматичних творів місцевих композиторів – «Комедійна опера», «Опера-опера», «Співоча гра» [53]. Театри Львова стали важливими центрами спільної роботи композиторів і виконавців. Стан національно-культурного розвитку в Закарпатті, Галичині, Буковині наприкінці XVIII ст. були загарбані Австрією, але українська культура починає оживати.

На нашу думку, рушійною силою розвитку культурно-мистецьких галузей у цей період було, у свою чергу, відчуття неповноцінності, викликане зверхністю віденських чиновників, які приїхали до Львова. Зміни відбулися в соціально-економічній сфері, що в свою чергу значно вплинуло на культурне

життя Галичини та міста Христінополя. Європейська система культурних цінностей була створена не лише через суворі закони та управління австрійськими чиновниками, а й через політику австрійського уряду щодо «германізації» галичан. Звісно, в цьому понятті немає буквального просвітництва для всього народу. По-перше, культурну програму виграла б польська та австрійська шляхта. На той час українські світські культурні осередки майже не функціонували [29].

Зміна соціального класу, зростання населення, його потреб, інтересів і моделей соціальної поведінки – все це спонукало уряд Відня та місцеву владу шукати шляхи забезпечення культурного та мистецького життя. Необхідно було створити відповідні установи наприкінці XVIII ст. вкорінитися в культурно-мистецькому житті Відня і окремо від метрополії перенести до провінції [90, с. 46]. Все це веде до творчості місцевого населення та діяльності щодо підвищення загального духовного рівня. Цій діяльності сприяє також взаємопов'язаність польської та австрійської громад через історичні передумови.

До Львова як культурного центру Галичини почали приїжджати представники мистецтва, діячі культури, зокрема музиканти, актори та художники. Література, живопис, архітектура вступили в якісно новий виток, розвивається освіта, створюються преса, товариства. Мистецький процес у Галичині розвивається в західноєвропейському контексті, щоб наслідувати досягнення столичного Відня. Зміни в культурному житті Галичини приніс 1848 р., відомий в європейській історії як «весна народів», який надав нового поштовху національному самовизначенням, становленню державних інституцій[. Категорія «національного духу», успадкована західноєвропейськими мислителями, особливо захопленими митцями та філософами серед галицької інтелігенції, визначала динаміку національно-культурного відродження незалежно від національності. Тому кінець XVIII—

XIX ст. був важливим періодом для розвитку української національної культури.

Отже, в Україні поширювалися ідеї, що походять із європейської культури. Вони збагатили українське культурно-національне відродження XIX ст., головними чинниками якого були просвітницька думка, Французька революція, слов'янське відродження, пам'ять про українське минуле. Саме в цей період відбулося становлення української державності та становлення української нації. Самобутня українська культура відчула на собі вплив Європи, яка в свою чергу збагатила світову культуру своєю національною спадщиною. Наприкінці XVIII століття багатоетнічні та полікультурні чинники відігравали важливу роль у культурному житті Галичини, а різні національні культури справді збагачували одна одну. Австрійський класицизм вплинув на галицьке культурно-мистецьке життя. З початку XIX ст. тут використовуються соціокультурні, морально-етичні та естетичні тенденції Західної Європи, причому німецька та французька філософія, естетика та мистецтво мають вплив.

1.2. Класифікація провідних культурних форм

Студіювання розвитку культурного життя Галичини у визначених хронологічних межах як провідних культурних форм, детерміноване соціальними, економічними, культурними запитами тогочасних держав (Австро-Угорської монархії, Речі Посполитої). Разом з тим, воно ґрунтується на таких ідеях: взаємозв'язок передової інтелігенції із соціальним та культурним середовищем краю, форм співробітництва громади і державних інституцій, впливу політики та державних економічних стратегій на трансформацію змін цих культурних форм (можуть сприяти розвою культури або гальмувати її). Розвиток культурного поступу вищезначеного періоду ототожнюється із внутрішніми соціально-економічними суперечностями,

послідовними змінами національної свідомості, що супроводжувались змінами культурного життя.

У сучасній вітчизняній історіографії малодослідженою є проблема культурного мистецького розвитку кінця XVIII – XIX ст. на західноукраїнських землях Галичини, регіону, що став центром українського культурного життя українців в Австрійській імперії. Нині науковці опираються на погляди корифея української історіографії М. Грушевського, який пов'язував події і явища кінця XVIII – XIX ст. із піднесенням національного руху, що супроводжувались розвитком усіх галузей культурного життя [17, с. 113–125].

Серед істориків незалежної доби, одним із перших був вчений Віталій Сарбей, хто піднімав питання комплексу подій в історії України кінця XVIII – XIX ст., пов'язаних із поширенням національного відродження, які широко перетиналися із культурно мистецьким життям українців. Свої погляди на проблему національно-культурного відродження він узагальнив у монографії «Національне відродження України». Згідно думки В. Сарбея, зміст українського культурного відродження XIX ст. становлять взаємопов'язані процеси: - соціотворчий (становлення української національно-свідомої інтелігенції, яка очолила національний рух, а відтак культурний); - націотворчий (перетворення етнічно-мовної спільноти на самосвідому культурну спільноту) [58].

Проблему культурного національного відродження в Україні досліджував львівський історик Ярослав Грицак. У відомій монографії «Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.» автор акцентує увагу на двох відмінних суспільно-політичних системах Російської та Австрійської імперій, де власне і проходило «відродження» [16].

Я. Грицак першопричинами західноукраїнського національного відродження вважає культурно-просвітницькі чинники, а згодом і політично-ідеологічні.

Досліджуючи культурно мистецьке життя кінця XVIII – XIX ст. на західноукраїнських землях Галичини, нами було помічено, що діяльність уряду Габсбургів була спрямована щодо організації шкільництва та освіти краю, що спонукало до початку культурного національного відродження серед українців імперії. Також ще однією помітною рисою активізації культурного життя на західноукраїнських землях була унікальна роль греко-католицької церкви, яка мала національний характер і була активним учасником цих культурних процесів. Відтак, з огляду на це, саме передові греко-католицькі священики стали ініціаторами заснування культурно-освітніх товариств, народних училищ, і саме з цієї когорти вийшло перше коло ініціаторів національної свідомості українців. Авторами перших українських граматик були саме духовні особи, що проторили шлях до «Руської трійці». На підтвердження цієї думки дослідник І. Химка, наприклад, наводить такі дані: із 43 книг, виданих українською мовою в Галичині протягом 1837–1850-х років, 40 з яких написали священики[80].

Зі слів історика М. Грушевського, галицька інтелігенція в основному складалася із священиків. Принагідно згадаємо, що представники «Руської трійці», а це І. Вагилевич, Я. Головацький, М. Шашкевич вийшли з духовного стану. Слід зауважити, що представники духовенства не обмежувалися шкільництвом, мовознавчими студіями та освітянськими справами. Вони також брали активну участь у громадсько-суспільному житті. Доприкладу, у центрі культурно-громадського життя галицьких українців були питання мови, адже десятиліттями міська інтелігенція не могла спілкуватися з переважно неписьменним селянством без посередництва духовенства.

Глибокі підходи до низки важливих явищ українського культурного життя кінця XVIII – початку XX ст. продемонстрували у своїх працях Н. Світлик, Ф. Стеблій, І. Орлевич, О. Киричук.

У своїй публікації Н. Світлик аналізує основні історіографічні проблеми національного культурного відродження на західноукраїнських землях Австрійської імперії[60].

Зокрема, автором звернута увага на ключову культурну просвітницьку роль греко-католицького духовенства в імперії Габсбургів для формування національної свідомості українців.

Опублікував цілий ряд монографій та наукових статей історії Галичини львівський дослідник Ф. Стеблій. Найбільш ґрунтовно вченим розроблена тематика культурної діяльності «Руської трійці», діяльність західноукраїнської інтелігенції, та наслідків «Весни народів» [63].

Вартує уваги також його розвідка «Початки українського національного руху в Галичині», в основу якої була покладена доповідь, що була проголошена на першому конгресі Міжнародної асоціації українців у Києві (1991).

Науковець Ф. Стеблій робить акцент на існуванні двох етапів культурного руху на Галичині:

- просвітницький (кінець XVIII – 1820-ті роки), коли діяв гурток українських професорів у Львівській генеральній духовній гімназії та при Львівському університеті, товариство священиків у Перемишлі;

- романтичний (1830–1847 рр.), пов'язаний із діяльністю «Руської трійці», коли проходила демократизація подальшої бази руху та його ідеології [63, с. 62].

Значний науковий інтерес становить напрацювання І. Орлевич, яка підготувала глибоке дослідження культурної діяльності Ставропігійського інституту у Львові. На той час це була єдина (до 1848 р.) світська інституція українського населення краю [49]. Із досліджень автора ми дізнаємось еволюцію правового статусу Ставропігії, її структуру, видавничу, освітню і фінансово-господарську діяльність. Дослідження І. Орлевич дають нам

розуміння глибше осмислити особливості українських культурних процесів, що відбувалися на теренах Галичини першої половини XIX ст.

Помітними в наукових колах стали змістовні розвідки видавничої діяльності Львівського Ставропігійського інституту у праці дослідниці О. Киричук. Автор оцінила науково-видавничу діяльність львівського Ставропігійського інституту, його вплив на формування культурної свідомості місцевої інтелігенції [31].

Проаналізуємо найвідоміші форми культурного життя Галичини кінця XVIII – XIX ст., визначимо основні види мистецтва. Термін «культурна форма» в літературі вживається по-різному, залежно від контексту. Водночас поступово формується загальне поняття культурної форми як способу відображення певного культурного змісту. З інформаційно-знакової точки зору культурна форма — це форма, в якій існує, зберігається і розвивається інформаційно-знаковий зміст суспільного життя. Вони служать засобом визначення умов, необхідних для задоволення й розвитку людських потреб і «забезпечення» життя.

Поняття культурної форми поширюється на культуру матеріальних об'єктів, будівель, духовних продуктів (ідей, знань, вірувань тощо), видів колективної самоорганізації (суспільство, раса, нація, сім'я тощо), мови. Культурні форми – це також різні форми людського життя, включаючи способи, правила, норми та моделі поведінки. Поняття культурної форми поширюється на технологію діяльності. Культурні форми можна класифікувати за різними критеріями: носій, зміст, роль, принцип, функція, організація, форма існування, цінності, мова, масштаб тощо [28].

Взагалі кажучи, загальний рівень розвитку даного суспільства визначає і виступає як особлива нормативна система, цінності, які відрізняють одне суспільство від іншої національної культури.

Водночас національна культура самобутня й неповторна у сферах художніх форм, звичаїв, традицій, управління, думки, духу й моралі життя й

діяльності. Багата національна культура формується розвитком її наукових шкіл, здобутків, освіти, літератури, мистецтва, мови. Відродження української національної культури ґрунтується на попередніх здобутках українського народу, передусім національній основоположній традиції, матеріальній культурі та духовній культурі [34].

Аналіз українського мистецтва і культури кінця XVIII ст. - ч. 1. XIX століття дозволяє констатувати асинхронність у розвитку різних форм культурної творчості. Внаслідок цього мистецьке життя на Західній Україні кінця XVIII ст. було позбавлене будь-якої інституційної основи: малярських цехів уже не існувало, монастирські живописці занепадали, а професійні українські художники, які здобули освіту в західноєвропейських академіях, працювали за межами України.

Змінилася освіта. Академічна гімназія у Львові – найстаріша в Україні, датована кінцем XVIII ст. Була заснована у 1784 році імператором Австрії Йосифом II і є частиною Львівського університету. Гімназії є елітною частиною українських загальноосвітніх шкіл. Найкращою науково-педагогічною силою в Україні є окрасою її професорсько-викладацького складу. Багато випускників середніх шкіл згодом стали видатними діячами культури .

Аналіз наукових статей і монографій мистецтвознавців, таких як А. Жаборюк «Давній український живопис (XI-XVIII ст.)», П. Жолтовський «Художнє життя в Україні XVI-XVIII ст.», Д. Кривавич, В. Овсійчук, С. Черепанова «Українське мистецтво», В. Овсійчук, «Класицизм і романтизм в українському мистецтві» [39], зазначають, що у своїй творчості вони досліджують та пояснюють різні аспекти та особливості українського образотворчого живопису.

На думку В. Овсійчука, портретний жанр теж змінився і забезпечує персоналізацію людини, розкриваючи риси її характеру, але, на думку

дослідників, зрештою, при повній передачі натури, нав'язує той чи інший вид «ідеалізації», тобто перетворення в естетичний знаменник, у якийсь іноді штучний тип ідеалізації» [48, с. 276]. Існує багато видів портретів, світські, історичні, автопортрети тощо. Така різноманітність обумовлена інтересом до цього виду образотворчого мистецтва, а також - розвитком часів і подій, що відбуваються в той чи інший момент у житті країни. На західноукраїнських землях склалися такі види жанрів портретів: історичний, світський, релігійні, автопортрети [48, с. 276]. Важким був і розвиток західноукраїнського живопису.

Робота талановитого живописця в оформленні базиліки Святого Петра. Юра і широко розвинене портретне мистецтво стали доброю школою для молодих художників усього Львова. У Галичині портрет залишається актуальним жанром. На думку дослідників Д. Крвавича, В. Овсійчука та С. Черепанової, своєрідним явищем, притаманним портрету доби українського романтизму, що охоплює творчість більшості митців, є впровадження в образ суто національного менталітету, загальний настрій і колірна гамма [39, с. 143]. Розуміння історичних подій та долі українців, пов'язаних із розвитком культурного середовища, потребує вивчення праць учених, присвячених вивченню форм впливу зовнішнього середовища на формування культури класицизму. Вчені та архітектори І. Ігнаткін (2003), С. Лінда (1999), В. Овсійчук (2001), Д. Леонт'єв (2007) та інші висвітлюють визначення стильової характеристики пам'яток архітектури українського класицизму.

Ці роботи дозволяють простежити розвиток стилю класицизму та виявити його системність, багатогранність, містобудівну спадщину, індивідуальний архітектурний аналіз, творчість архітекторів. Віденська академія мистецтв мала вплив на землі Західної України. Образотворче мистецтво вступило на новий етап розвитку, основними рисами якого були романтизм і демократизація. Слід згадати роботи майстра Луки Долинського, який залишив чіткий слід. Як стипендіат Львівської єпархії імені А.

Шептицького навчався у Віденській академії мистецтв, вивчаючи монументальність та станкове мистецтво. Його навчання в Австрії тривало з 1775 по 1777 роки, а після повернення до Львова він прикрашав собор Святого Юра. Майстер створив сотні робіт, а також працював у церквах Дрогобицького, Городоцького, Бродівського районів.

Слід згадати Й. Хойницького (фрески у Львівському соборі та Тернопільському домініканському соборі), В. Березу, Я. Машковського, Ф. Яхимовича та ін. - Різноманітний комплекс фресок, портрета та портретних стилів, як основний напрямок їх художньої діяльності, технік, представлених італійською бароковою болонською школою та французьким класицизмом [8].

Вихованці Академії мистецтв св. Луки були видатними західноукраїнськими малярами, майстрами фрескового живопису й іконопису [8].

У Львові працював відомий італійський архітектор, президент Віденської академії мистецтв, представник художніх засад стилю ампір П'єтро Нобіле (1774-1854) [8].

Початок переліку видатних пам'яток архітектури Західної України. XIX ст., засвідчили домінуючу роль згаданих ідейно-естетичних орієнтирів віденського спрямування в зразках стилю ампір, відзначимо: будівлю Земського кредитного товариства у Львові (1809 - 1822 рр.), Львівську міську ратушу (1827 - 1835 рр., архітектори Ф. Трешер, А. Вондрашек під керівництвом Ю. Глоговського), Палац львівського губернатора - тепер львівський державний природничий музей НАН України (1830 р., архітектор В. Равський) та Львівський міський театр - тепер Львівський академічний драматичний театр ім. М.Заньковецької (1837 - 1842 рр., архітектори Л. Піхль, Й. Зальцман) [8].

Романтичний портрет першої половини XIX ст. розробив принципи міщанських портретів кінця XVIII ст., з найсильнішими національними

ознаками. Це портрети діячів вчених та літераторів: І.Вагилевича, О.Фредра, А.Бельовського. Твори художників можна було оглядати у книгарнях (художні виставки були явищем новим і рідким). У книжкових крамницях продавалися також літографії.

Власне, чимало видатних діячів цього періоду в Галичині представлені в діяльності «Руської трійці», хорових і театральних колективів «Руської Бесіди», розписі церкви та світської сфери, культурній роботі Перемиської композиторської школи [34]. Вони закладають міцний фундамент для професійної художньої культури. Їхня діяльність згодом вплинула не лише на власне оточення, а й на творчість майбутніх професійних митців — від В. Барвінського до Р. Сімовича, В. Нагірного, І. Труша, М. Колесси та С. Людкевича. Причина цього добре відома. Західна Україна протягом тривалого історичного періоду розвивалася відповідно до європейських культурних традицій і була підпорядкована Литві, Польщі та Австрії. Інакше кажучи, на цих землях більшою мірою зберігся культурний і мистецький вплив згаданих політичного спрямування країн, а відтак і їхня культура.

Крім того, майже на всіх територіях, які охоплюються багаторічною культурною охороною Польщі, художня (наприклад, музична) освіта є обов'язковою (гра на музичних інструментах, предмети з теорії музики, хор тощо) і залишається важливим фактором культурного протистояння. З православною церквою. у другій половині 19 ст., у Перемишлі, Львові, Дрогобичі, Станіславі та навколишніх містах вона почала формуватися на основі організаційного та культурного досвіду осередків. «Просвіта», «Боян», «Руська Бесіда», «Сокіл», «Січ» та ін., з багатьма філіями), що не тільки заснували читальні, але й надали останнім широкі повноваження. Вони не лише закладали читальні та книгозбірні, але й надавали останнім широкі повноваження, виступали як самостійні підрозділи, організовували різноманітні мистецькі заходи. Ці культурні осередки значно розширювали

світоглядну базу перш за все молодого покоління українців, поживали культурномистецьке життя краю.

Підтримані прогресивними церковними діячами, які часто самі очолювали подібні об'єднання та рухи, ці починання дали досить швидко свої позитивні плоди. Починають з'являтися наукові статті В.Барвінського, Я.Ісаєвича, С.Бабишина, С.Уланової, Л.Мазепи та ін, які розкривали проблеми музичної освіти, літератури. Те ж стосується й дослідження різних аспектів національно-культурного руху українців краю в працях із музичного мистецтва та діяльності музичних товариств. Сюди віднесем праці Мирона Черепанина, освітніх процесів – Вікторії Стинської та Богдана Ступарика [86].

Аналіз культурної ситуації I пол. XIX ст. засвідчує, що музична культура і образотворче мистецтво розвиваються інерційно, тоді як у літературній творчості відчутні вже паростки нового типу творчої співпраці у вигляді неформальних угруповань. Оцінюючи діяльність літературних спілок першої пол. XIX ст., можна констатувати, що наявність естетичної платформи (романтизм), найменування, репрезентація ідей у вигляді творчого здобутку знаменують процес формування нової суспільної сили – інтелігенції і нової інституції – неформального творчого об'єднання.

Характерна ознака другого періоду – лібералізація суспільно-політичного життя спричинила активізацію громадського руху. Саме тому і форми творчої співпраці цього часу мають яскраво виражене культурно-просвітницьке спрямування, а принципом творчої взаємодії виступає ідеологічна єдність.

Зважаючи на регіональні особливості, народницький рух у Галичині був представлений двома течіями москвофільською та українофільською. Перша течія репрезентована діяльністю громадських об'єднань «Галицько-руська матиця» (1848 р.) та «Руська бесіда» (1861 р.), другий пов'язаний зі створенням і діяльністю «Просвіти» (1868 р.). Діяльність товариства

клубного типу «Руська Бесіда» поширювалася на великі галицькі міста: Перемишль, Станіслав, Тернопіль. Створення 1864 р. зусиллями О.Бачинського однойменного театру вплинуло активізацію культурного життя регіону. Важливим культуруотворюючим чинником II пол. XIX ст. стає тенденція до ідеалізації постаті Т.Шевченка як письменника «загальнонародного», і навіть, за оцінкою М.Костомарова, як «цілий народ, який говорить устами свого поета». Так, вшанування пам'яті Великого Кобзаря стає метою створеного з ініціативи громадівців Літературного товариства ім. Т.Шевченка (Львів, 1873 р.), що згодом перетворилося на потужний науковий осередок загальноукраїнського значення.

Літературне товариство ім. Т.Г. Шевченка» було реорганізоване у «Наукове товариство ім. Т.Г. Шевченка» з трьома секціями: філологічною, історико-філософською, математико-природничо-медичною. У діяльності товариства активну участь брав І. Франко, який керував філологічною секцією. У «Записках Наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка» публікувалися цінні дослідження з різних галузей наук. З 1897 р. товариство очолив історик М. Грушевський .

У кращих творах того часу (І. Франко) бачимо глибоке відображення життя народу, розуміння народності як служіння народу.

Творчість і.Франка споріднена з новими явищами в європейській літературі кінця XIX ст. і, водночас, відзначається самобутністю і оригінальністю. І. Франко був новатором у пошуках оригінальних художніх засобів зображення дійсності, у збагаченні української літератури новими жанрами в поезії, прозі, у створенні багатозначних символічних образів, що мають реалістичну основу. І. Франко розширив, збагатив жанрові можливості ввів до літератури нові жанри — документальну повість [88].

Організаційна, видавнича та культурно-просвітня праця русофільських громадських об'єднань краю ґрунтовно висвітлена на основі документів, що зберігаються як в архівних установах у працях Володимира Лукашіва

«Діяльність “Товариства імені М.Качковського» в Східній Галичині (друга половина ХІХ – початок ХХ ст. [44].

Маємо низку монографічних видань та інших наукових розвідок, присвячених праці українських громадських об'єднань (товариств) національно-культурного спрямування впродовж досліджуваного нами періоду.

Вже з другої половини 90-х рр. ХХ ст. різні аспекти діяльності НТШ та його провідних вчених стали об'єктом дослідження науковців. Оксана Валіон (значення М.Грушевського в національно-культурному відродженні українського народу наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.), поступово досліджує роль та значення НТШ в національно-культурному житті українців Галичини. Найбільшої уваги, на наш погляд, заслуговує монографія Зінаїди Зайцевої «Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)», де зроблено всебічний аналіз джерел, що розкривають діяльність НТШ як провідної наукової інституції краю [29].

Її доповнює дослідження Віталія Тельвака і Василя Педича, присвячене становленню та функціонуванню історичної школи М.Грушевського у Львові [68].

У монографії реконструйовано структуру та персональний склад школи, з'ясовано питання лідерства, проблему рецесії молодими істориками творчості вчителя, досліджено внесок галицьких учених у розробку різнопланової конкретно-історичної проблематики.

Слід згадати культурно-освітнє товариство «Просвіта», яке ставило своєю метою поширення освіти серед народу, пробудження його національної самосвідомості. Діяльність товариства «Просвіта» на чолі з А.Вахнянином стає важливим чинником структурування українського національного руху в Східній Галичині. Однією з форм просвітницької діяльності, спрямованої на піднесення національної гідності, вважався хорівий спів [8; 14]. Аналіз статутних документів «Просвіти» свідчить про

поступову еволюцію музичної діяльності гуртків від збирання та виконання фольклорних творів до організації музично-декламаторських вечорів, що є ознакою підвищення майстерності та появи професійних кадрів, здатних до втілення більш масштабних заходів. У багатьох містах і містечках Галичини існували філії товариства, які організовували читальні, бібліотеки, музичні, драматичні гуртки, видавали журнали, брошури, календарі, підручники для шкіл тощо. «Просвітою» були видані кілька літературних альманахів і збірок творів українських письменників — Т. Шевченка, М. Вовчка, С. Руданського, Ю. Федьковича та ін. [28].

Праця товариства «Просвіта» в 1868–1914 рр. у Галичині знайшла своє відображення в статті Алли Середяк, що побачила світ 1993 р., монографії Миколи Алексієвця та Івана Зуляка, опублікованій 1999 р. [3] та інших наукових розвідках, де з неоднаковою глибиною аналізуються джерела, що розкривають працю найчисельнішої української громадської організації краю.

Увагу дослідників привертає тема життя галицької інтелігенції. Це праці Н. Мисак, С. Пахолків, О. Седляр та ін.

Відкриття вільного доступу до архівів та активізація культурологічної думки у ХХІ ст. створили умови для аналізу культурного процесу. Наслідком стає поява системних досліджень, предметом яких виступає діяльність неформальних творчих об'єднань західноукраїнських земель.

У монографії В.Сарбея культурно-національне відродження розглядається як національний рух у формі різного роду угруповань – гуртків, організацій, політичних і громадських товариств [29].

Водночас, увага дослідників традиційно зосереджувалася на висвітленні діяльності літературних об'єднань, тоді як діяльність музичних та художніх товариств окреслюється епізодично, з акцентом на регіональних особливостях (розвідки Л.Кияновської).

Порівняльного аналізу діяльності художніх та літературних об'єднань України в історико-культурологічному дискурсі представлений в монографічному дослідженні Г.Романенко та В.Шейка [92].

Основу джерельної бази теми становлять матеріали Центрального державного історичного архіву України у Львові, відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, епістолярна спадщина, спогади, щоденники, автобіографії, листування.

Проте чи не найбільший внесок у справу вивчення національно-культурної діяльності українських товариств Галичини, їхнього значення для справи використання української мови в державних та громадських структурах, створення україномовних навчальних закладів, підвищення національної свідомості галичан зробив прикарпатський вчений Борис Савчук. У його науковому доробку низка монографічних праць, присвячених дослідженню просвітницької та соціально-економічної діяльності українських громадських товариств у Галичині впродовж останньої третини XIX – кінця 30-х рр. XX ст. організаційному та ідеологічному становленню жіночого руху в краї впродовж досліджуваного нами періоду [57].

Зазначені наукові розвідки Б.П. Савчука написані на ґрунтовній джерельній базі, відзначаються високим рівнем узагальнення та глибокими аналітичними висновками.

Чи не найяскравіше проявляється у монографії Я.Грицака, де автор на величезному комплексі джерел презентує процес становлення і діяльності І.Франка як «пророка у своїй вітчизні» [16].

Таким чином, в історіографії життя української інтелігенції, найчастіше, дослідники розглядають в контексті її соціально-професійної структури, професійної, громадсько-культурної діяльності.

Основними групами джерел для вивчення повсякденного життя інтелігенції є приватне листування, мемуари, преса, художня література.

Зважаючи на велику частку суб'єктивних оціночних суджень і певні фактологічні неточності, усі вони потребують від історика критичного підходу.

Дослідження невідомих граней творчості як окремих мистецьких колективів чи об'єднань Західної України, широкого спектру гастрольно-концертної діяльності, аматорського мистецького руху в його творчому розмаїтті (Савка А., Граб О., Воловець М., Бермес І., Романюк Л.), так і знакових постатей краю – В. Барвінського (Назар-Шевчук Л.), О. М. Вербицького, О. І. Лаврівського (Забута Б.), Н. Хасевича (Крайлюк Л.) та ін. дало можливість оцінити їх неоціненний вклад у культуру .

Важливе значення мало розуміння праць відомих українських культурно-освітніх діячів кінця ХІХ ст. - Б. Барвінського, С. Барана, О. Духновича, І. Герасимовича, І. Копача, Д. Коренця, В. Ільницького, О. Терлецького, О. Макарушки, Г. Микитея, К. Федоровича, М. Галущинського, В. Целевича, С. Шаха, Л. Ясінчука.

Аналіз їх діяльності відобразився у монографії Богдана Ступарика “Шкільництво Галичини (1772–1939)”. Його праця стала однією із перших, у якій відображено об'єктивний розвиток освітніх закладів та інституцій Галичини, Буковини, Закарпаття з урахуванням особливостей суспільно-політичних та соціокультурних умов. Автор дійшов висновків, що запровадження конституційного ладу в Австро–Угорщині після революційних подій 1848 р. сприяло активізації боротьби за національну школу. Однак згодом політика денационалізації українського населення заторкнула і школу [63]. На думку автора, Крайова шкільна рада гальмувала розвиток української освіти в краї, оскільки слугувала вимогам Австро-Угорщини та потребам Польщі.

Варто згадати дослідження Ростислава Шмагало, де відображено неоціненну роль Львівської художньо-промислової школи для розвитку національної та світової мистецької освіти як бази для створення академії

мистецтв [89]. Школа була створена в контексті західноєвропейського руху «мистецтво і ремесло», який у середині XIX ст. набирав усе більшого розгону.

Аналізуються і широкі міжкультурні контакти вітчизняних митців із кращими представниками західноєвропейських центрів, участь останніх в організації культурномистецького життя краю, вплив провідних діячів Європи (Р.Штрауса, Г.Малера, Р.Леонкавалло) на становлення професійних форм української культури. Широке громадське визнання та висока оцінка виконавської майстерності художніх колективів, сформованих із різних соціальнодемографічних груп місцевого населення, поданих у представлених розвідках на підставі архівних матеріалів, підтверджує той факт, що при наполегливій спільній праці організаторів об'єднань, диригентів та виконавців, чітко визначеній меті діяльності, навіть в умовах політичної несвободи можливе досягнення високих культурно-мистецьких результатів [29].

Вищезначене може бути яскравим прикладом для наслідування сучасним громадсько-культурним діячам України. Використання архівної інформації, надає цим розвідкам наукового статусу, дозволяє по-новому поглянути на художню діяльність того чи іншого регіонального колективу, терену, або окремого діяча.

Отже, провідні культурні форми наприкінці XVIII - XIX ст на західноукраїнських теренах проявились у освіті, театрі, музиці, образотворчому мистецтві, в національних елементах архітектури, виразились у хоровій діяльності, портретному живописі, майстерності і таланті у створенні палацовопаркових ансамблів, окремих мистецьких колективах, гуртках, гастрольно-концертній діяльності, аматорстві. Зрештою, саме до цього періоду належить виникнення української журналістики та книгодрукування рідною мовою. У культурно-науковому і мистецькому

житті України другої половини ХІХ ст. помітну роль відігравали товариства – в основі організації української інтелігенції.

РОЗДІЛ II. КЛАСИЦИЗМ І ЙОГО ВТІЛЕННЯ В РІЗНИХ КУЛЬТУРНИХ ФОРМАХ ТА НАПРЯМАХ ХРИСТИНОПОЛЯ.

2.1. Суспільно-політичні обставини життя міста та їх вплив на форми культурної діяльності.

Культурно-мистецьке життя Христинополя має унікальну багатовікову історію, сформовано на значному історичному тлі та пов'язане із життєдіяльністю визначних історичних постатей, які вплинули тим чи іншим чином не лише на розвиток вітчизняної культури, а й на культурно-історичний розвиток Західної Європи.

Західна Україна упродовж тривалого історичного періоду розвивалась у руслі європейської культурної традиції, перебуваючи у складі Литви, Польщі, Австрії. Відповідно, ці землі більшою мірою зберігають культурно-мистецькі впливи згаданих вище різновекторних за політичним спрямуванням країн і, відповідно, їхніх культур [5].

Важливим у даному питанні є акцент на впливові західноєвропейських просвітницьких ідей на розвиток культурно-мистецького середовища Христинополя кінця XVIII – початку XIX століть.

Щоб дослідити культурно-мистецьке життя Христинополя кінця XVIII – XIX ст. зробимо побіжний екскурс в історію. Христинопіль (з 1951р. Червоноград) місто обласного значення Львівської області. Розташоване на річці Західний Буг, при впадінні в нього річки Солокія [6].

Місто засноване на теренах Белзького воєводства 1692 р. гетьманом великим коронним Феліксом-Казимиром Потоцьким, назване Христинополем за іменем дружини засновника — Христини. В 1756—1762 рр. київський воєвода Франциск-Салезій збудував розкішну резиденцію (архітектор П'єр Ріко де Тірреджеллі), котра, мов королівський Версаль, височіла на схилах над Західним Бугом.

Магнат заснував у місті у 1763 р. василіанський монастир святого Юрія – на місці більш давньої парафіяльної греко-католицької церкви [5].

Найбільший розквіт міста припав на часи володіння ним Франциска-Салезія Потоцького, який зробив Христинопіль своєю головною резиденцією. Було споруджено новий палац, засновано василіанський монастир. З історії відомо, що в палаці бували та працювали митці: Станіслав Строїнський, Франц Смутлевич, Марчелло Баччареллі, Помпоніус Батоні [5].

Ф.-С.Потоцький сприяв економічному розвитку міста — збудував млин, тартак (лісопилку), цегельню, організував торгівлю збіжжям та цеглою.

Варто згадати особистості, які залишили помітний слід в культурному житті міста. Аналізуючи джерела, дізнаємось, що перша бібліотека в Христинополі була створена в 1773 р. Ігумен василіанського монастиря Корнелій Сорочинський, дбаючи про освіту монахів, виділив 300 злотих на закупівлю книжок, окремо зазначивши, щоб бібліотека кожного року поповнювалась новими виданнями. Корнелій Сорочинський зробив неоціненний вклад в культурно-мистецьке життя Христинополя, адже він був літописцем “Христинопільської хроніки” під назвою «Літопис монастиря Христинопільського» [16]. Літопис наразі є безцінним джерелом історичних відомостей про монастир, Христинопіль та родину Потоцьких. На жаль, станом на початок ХХІ століття, більшість інкунабул втрачені.

У Христинопільському монастирі василіан збережена важлива пам’ятка “Апостол” Бучацьке Євангеліє XII-XIII ст., Городищенський помянник 1484 року та ін. [7]. До христинопільського монастиря перейшла й цінна бібліотека з Городища, зокрема два трефолої, датований серединою XVI століття, мінея XVI- XVII століть, четвероевангеліє і три збірники проповідей цього ж періоду (в одному з яких Олександр Колесса виявив аркуші Євангелія XII-XIII ст.), Псалтир XIII-XIV [7].

Після 1-го поділу Речі Посполитої 1772р. (поділи Польщі 1772р, 1793р, 1795р.) Христинопіль відійшов до володінь австрійських Габсбургів (від 1867р. — Австро-Угорщина) [5].

1775р. спадкоємець Ф.-С.Потоцького С.-Щ.Потоцький зробив своєю резиденцією Тульчин, а 1781р. продав Христинопіль, який у подальшому змінив багато власників [5]. Місто переходить від одних шляхтичів до інших, які експлуатують населення, Христинопіль занепадає. Із джерел дізнаємось, що в Христинополі на той час було 200 дворів, з яких 92 зовсім не мали землі, а 108 дворам належало 56 моргів городів і лук з 400 моргів усіх міських земель [16].

Реформа 1848 р. майже не полегшила становища місцевих мешканців. На користь шляхти був встановлений величезний викуп панщинних повинностей — 203 426 флоренів.

Вклад у культурно-мистецьке життя Христинополя зробив і Мацей Богуш Стенчинський (Maciej Bogusz Zygmunt Stęczyński) 1814-1890 — відомий польський поет і художник (рисувальник). У 1837-1838 роках працював літографом в студії Пітера Піллера, а у 1846 році у видавництві Кайетана Яблонського (обидва у Львові) [3].

У своїх працях Стенчинський залишив спогади про свої подорожі, зокрема, в Татрах, Буковині, Бескидах, Сілезії, Ораві, Сербії, Трансильванії та Далмації. Він відвідав усі ці краї, малював і описував їх. Він часто був першим і єдиним у ХІХ столітті, хто змальовував красу цих місцевостей, створив багато унікальних праць високої документальної цінності. Одна з основних праць – «Околиці Галичини», видавництво Кайетана Яблонського, м. Львів, 1847 рік. [3].

Саме з цієї книжки довідуємось про те, що автор побував і у Христинополі. Його перу належить єдина, абсолютно унікальна графічна пам'ятка міста. Завдяки їй ми можемо поринути в минуле і побачити як виглядав Христинопіль у першій половині ХІХ століття. Літографія з

путівника “Околиці Галичини” створена у 1847 році за рисунком М.Б. Стенчинського, де на загальному вигляді міста ледь помітний палац і сакральні споруди. Цілком можливо, що в момент створення рисунка автор знаходився на місці впадання Солокії у Західний Буг. Відтак, праці Мацея Стенчинського, а саме літографія з путівника “Околиці Галичини” мають для нас документальну цінність, тому що дають нам можливість з першоджерел дізнатись про культурно-мистецьке життя Христинополя.

За даними перепису населення 1869 року в Христинополі проживало 3250 чоловік, налічувалось 355 будинків. У містечку були невеликий млин і винокурня місцевого поміщика [16].

Пожвавлення економічного і культурного життя в Христинополі відбулося в другій половині XIX ст. з будівництвом 1878 р. шляху Кристинопіль—Жовква та 1884р. залізничної лінії Рава-Руська—Кристинопіль—Сокаль. Був відбудований млин, зведені винокурня і пивоварня. Кристинопіль став одним із головних центрів торгівлі зерном у регіоні. Наприкінці XIX ст.. в місті мешкали 3,5 тис. осіб, з них більше 70 % становили євреї, решту — українці та поляки [16].

Ми дізнаємося за матеріалами рукопису “Книга історій василіянського монастиря у Кристинополі”, що на свята в місті на ринковій площі проходили ярмарки. Йшла торгівля, приїжджали люди зі Львова.

В 1888 р. при монастирі василіан почав діяти новіціат Чину Св. Василя Великого [17]. Тут були визначні діячі української церкви і краю А. Шептицький, Й. Коциловський, П. Гойдич та інші.

Священнослужителі були носіями духовності, освіти та національної ідеї. Саме з Кристинопільського монастиря вийшло ряд визначних постатей, таких як Платонід Філяс, Віталій Грацюк, Атанасій Калиш, Йосиф Скрутень, Володимир Стех, Юліан Дацій [17].

Із джерел дізнаємось, з Тартакова походить о. Йосиф Скрутень - засновник видавництва "Записки чину Св. Василя Великого" [17].

Володимир Стех, все свідоме життя якого пов'язане з Христинополем, закінчив богословські студії та консерваторію.

Із джерел дізнаємось, що в Христинополі засновано Народну читальню для просвіти міщан. Створенню політичних та економічних організацій сприяла діяльність просвітницьких товариств «Просвіта». Перша народна читальня в Христинополі відкрилась в 1885 р. [16].

Відкриття читальні разом з науковими популярними прелекціями відбулось в обширеній залі монастиря в присутності оо. Василіан і численних міщан. Співав хор молоді під проводом місцевого співака Ігната Полотнюка народні пісні з нот. Василь Чернецький багато займався освітньою працею і одночасно досліджував минуле околиць Христинополя. У вересні 1904 року у Христинополі, Новому Дворі і Ключові закладено нові читальні товариства „Просвіта” [16]. Як сказано в архівних документах (фонд 684, опис 1) та історична довідка про Христинопіль), що на урочистості були приутні 43 члени з філії «Просвіта» з Сокаля, Ключова. Читальні відкрито за участі о. Ректора Сімкова. Члени читальні представляли виставу „Урльоппники”, яка справила велике враження на присутніх [3].

Із джерел дізнаємось, що у палаці Потоцьких була приватна бібліотека. Про її існування довідуємось з креслень архітектора П'єра Ріко де Тіргея, 1757 року.

Враховуючи, що на початку ХХ ст. в Христинополі проживало близько 500 українців, які були, в основному, неписьменні, то можна згодитись з невідомим автором історичного запису, що 43 члени в „Просвіті” дійсно є значною кількістю. Ще відомо, що в читальні було 78 книг, які постійно пропагувалися серед решти населення [3].

Можливо, саме діяльність просвітницьких організацій сприяла вирішенню долі визначного земляка краю – о. Йосафата Скрутеня (1894-1951рр.). Родом він з сусіднього Пархача (тепер Межиріччя), закінчив

університет у Римі „Грегоріанум,” був в групі ініціаторів журналу „Богословія” та Богословського наукового товариства у Львові [17].

Читальні залишили помітний слід у культурно-мистецькому житті Христинополя.

Із дописів місцевої дослідниці О. Замойської дізнаємось про відомих особистостей Христинополя, які залишили помітний слід в культурному житті міста. Мало хто з сучасних мешканців міста знають про родину Полотнюків., серед яких чимало діячів культури. Ідеться мова про Ігнатія Полотнюка, відомого наприкінці ХІХ століття диригента кристинопільського хору [22].

З джерел відомо, що Гнат Полотнюк організував у Христинополі хор, той самий, *«красою якого чудувалися чужинці»*[103]. В подальшому жодне свято не проходило без його участі. Активно брав участь у відкритті вже згаданих читалень «Просвіти» у Христинополі та Ключові, а згодом вже з 1884 до 1886 року провадив у Кристинопільському монастирі дяківські курси. Без сумніву, Гнат Полотнюк посідав одне з чільних місць в українській громаді міста[22].

В 1894 р. в місті була створена і перша політична організація, що відстоювала інтереси українців "Руська Рада" [16].

Краєзнавець м. Христинополя Василь Филипчук досліджував діяльність знаменитих людей м. Кристинопіль. Тут принагідно варто згадати діяльність Теодозія Савки, місцевого лікаря Христинополя, виходця із заможної багатодітної селянської сім'ї. Закінчивши сільську школу Теодозій Савка продовжив навчання в Сокальській гімназії, згодом в Кракові на медичному факультеті Ягеллонського університету. По закінченні університету, як молодий лікар у 1929р. відкриває у містечку Кристинополі (Червоноград) приватну лікарську практику. Будучи освіченим, він брав активну участь у громадсько-культурному житті міста.

Розглядаючи особу Теодозія Савки як авторитетного та ініціативного громадянина і патріота, українська громада містечка Кристинополя і приміського села Новий Двір обрала його головою читальні "Просвіта". Із архівних документів дізнаємося, що перша читальня "Просвіта" м. Криснопіль не мала свого власного будинку, а свої заходи проводила від часу заснування в будинку отців Василіян. Сьогодні тут розташована автостоянка, навпроти церкви Святого Володимира, з протилежного боку вул. ім. Б. Хмельницького.

Художнє життя в Україні в XVI-XVIII ст. було своєрідним і визначалося економічними, соціальними та культурними умовами тогочасної дійсності. Тому не тільки самі твори, а й характер мистецьких середовищ, специфіка художнього виховання, художня самодіяльність є яскравою сторінкою української культури XVI-XVIII ст., що розвивалася під знаком боротьби українського народу за своє соціальне та національне визволення. Художники в Україні були характерними представниками культури своєї епохи і здебільшого належали до широкого демократичного середовища, виступали активними учасниками боротьби за національну культуру. Вони залишили величезний творчий доробок, котрий переконливо свідчить про ті незаперечні цінності, що були створені ними і які зумовлюють інтерес до їх творчості та до них самих в наше сьогодення.

2.2. Культурно-мистецьке життя Кристинополя кінця XVIII - XIX століття крізь призму архітектури і містобудування.

На Східній Галичині починаючи з 80-х років XVIII ст. мають місце палацово-паркові комплекси, невід'ємною частиною яких є пейзажні парки. Класичний палац і пейзажний парк складають єдиний симбіоз ансамблю, ставали свідченням могутності та престижу їх власників – польських магнатів, які запрошували для їх створення кращих фахівців – архітекторів, будівничих і садівників. Архітектура кінця XVIII - протягом XIX ст.

витіснила архітектурний стиль бароко і внесла елементи класицизму. На зміну пишності, декоративним елементам прийшов стриманий з чіткими формами *стиль класицизм*.

Проте уже в другій половині XIX ст. помітно сповільнюється процес розвитку садово-паркового будівництва, який пов'язаний із кризою натурального господарства і початком промислового перевороту в Україні.

Для розкриття особливостей культурно-мистецького життя Христинополя кінця XVIII - XIX століття крізь призму архітектури і містобудування, неоціненними стали матеріали, зосереджені у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника НАН України.

Також опрацьований нами пласт наукової думки, дав можливість правильно оцінити становище в краї, яке опосередковано впливало на стиль в архітектурі вищезначеного періоду. Так, кандидатські дисертації Н. Соснової (2003) та Н. Левкович (2004) стосуються садибно-паркових комплексів Галичини та розглядають особливості формування їх архітектурно-ландшафтного укладу та стильових особливостей протягом кінця XVIII — початку XX ст. Наукова праця Х. Ковальчук (2004) присвячена архітектурі Львова кін. XVIII -сер. XIX ст.

Змістовний матеріал для тематики дослідження міститься у Довіднику державного реєстру національного культурного надбання В. Вечерського, О. Годованюк, Є. Тимановича, (2000). Дослідження садово-паркової складової історичних комплексів, історичних витоків та особливостей їх розвитку на території України висвітлювали у своїх працях в період новітньої доби українські архітектори та мистецтвознавці І. та О. Родічкіни (2005), Л. Казімірова (2006), К. Гамалія (2005), О. Любченко (2011), В. Тарас (2011), (2012).

Дослідження палацового комплексу Потоцьких на зламі XVIII-XIX ст. вивчали у своїх дисертаційних роботах Т. Чубіна (2008), О. Лобко (2008), Н.

Темірова (2003), О. Петренко (2008), що дає можливість проводити паралелі формування відповідних процесів щодо палацової архітектури, які мали місце в Христинополі.

Про особливості архітектури містобудування Христинополя кінця XVIII - XIX дізнаємося із праці місцевої дослідниці м. Христинопіль, зокрема О. Ярош-Замойської. Варті уваги довідники та фотоальбоми про визначні пам'ятки м. Христинопіль, які дають нам візуальне збагачення.

Простір забудови Христинополя визначали костели, церква, синагога, палац, ратуша, ринкова площа, кам'яні чи муровані будинки з крамницями, шинками та складами різноманітних товарів.

Професор Сергій Кравцов, досліджуючи принципи містобудування Галичини, зазначає, що «такий елемент плану як ринкова площа визначали поселення як місто, наділене особливими правами та виокремлене з околиці». Виокремлена в просторі ринкова площа була центром міського життя.

В. Тарас, досліджувала архітектуру забудови Христинополя, а саме палацовий комплекс родини Потоцьких.

Палацовий комплекс кийівського воєводи Францішека Салезія Потоцького у м. Христинополі належить до найпрекрасніших резиденцій XVIII ст., розташованих на землях коронної Русі. Якщо окремі питання, що стосувалися споруд резиденції, авторства палацу, етапів його розвитку, досить докладно обговорювались в науковій [97] і популярній літературі, то ландшафтнопланувальний уклад, функціональне вирішення та семантика садового закладення при палаці і звіринців за межами резиденції залишилися поза увагою дослідників. Лише Л. Майдецький [96, s. 419—420] згадує про сад у палаці в м. Христинополі, зараховуючи його до мистецтва бароко, натомість дослідник Я. Богдановський [93, s. 61, 64, 77, 84, 258] вважає, що садово-парковий комплекс виявляє ознаки класицизму. На сьогодні не відомі рукописні чи графічні відомості щодо первинного вигляду кристинопільського замка, який заклав гетьман Фелікс Потоцький. Зі зміною

політичної ситуації кристинопільський замок, як і багато інших споруд цього типу, поступово втрачає своє оборонне значення, перетворюючись у звичайну магнатську резиденцію. Завдяки двом одруженням Франциск Салезій Потоцький стає найзаможнішим представником зі всієї родини Потоцьких та найбагатшим магнатом у Польщі.

Потоцький мав більше влади, ніж король. Він як хотів, так і розпоряджався життям підданих. Без його участі не вирішувалась жодна справа — політична, судова, дипломатична чи релігійна. За життя Франциска Салезія Потоцького прозвали «малим королем на Русі», але в амбітні плани воеводи входило отримання справжньої корони. До певного часу в цьому прагненні його підтримувала російська імператриця. Місцем постійного перебування родини Франциска Салезія Потоцького був Кристинопіль, який у ті часи належав до «найбільших міст на Русі». Франциск Салезій Потоцький, будучи успішним і багатим, потребував гідної резиденції. Здійснити ретельну реконструкцію родинного осередку йому допоміг французький військовий інженер, архітектор П'єр Ріко де Тіррегайль, який розробив проект палацу й саду та наглядав за будівництвом упродовж шести років — із 1756 до 1762 р. Дослідники Я. Чернецький [2, s. 413], Р. Афтаназі [5, s. 53] датою початку робіт із будівництва кристинопільського палацу вважають 1756 р. Однак достеменно не відомо, чи були плани П'єра Ріко де Тіррегайля взагалі до кінця реалізовані. Проект кристинопільської резиденції, який розробив П'єр Ріко де Тіррегайль і який зберігається в архіві міста Кракова, складається з виконаних тушшю та розфарбованих аквареллю генерального плану палацу зі садом, та італьський салон (танцювальна зала), плану й фасаду садового купального павільйону (голландський), плану й фасаду павільйону задоволень люстхаусу, плану й фасаду палацу в с. Переспа та незавершеного плану парку Гайчин [20]. Кристинопільський палацовий комплекс повторює тип багатьох барокових резиденцій, які лежать на одній із композиційних осей міста в східнозахідному напрямку,

формує єдине ціле з містом [98, s. 417; 5, s. 54]. Перший безпосередньо прилягає до ринкової площі міста та складеться з трьох відокремлених дворів. Посередині — передній двір, у який заїжджали карети з площі ринку, ліворуч — квітковий сад з будівлею оранжереї, праворуч — сховище та возівня. Далі по центру містився основний корпус резиденції, розпланований навколо симетричного чотирикутника з трохи зігнутими бічними сторонами, у центральній частині якого утворювалось замкнуте подвір'я.

Кожна бічна сторона основної споруди резиденції мала своє функціональне призначення. У кристинопільському саду канали слугували алегорією річок, басейни — алегорією морів із морським богом Нептуном і богом війни Марсом. Розташований на території саду павільйон — це не просто гарна споруда, а храм з особливим сакральним значенням.

Садові партери, боскети, басейни та канали оздоблено деревами в діжках. З огляду на тогочасне захоплення цитрусовими рослинами, імовірно, що це були помаранчеві або лимонні дерева, які вирощували та утримували в зимовий період в оранжереї. Будівлю оранжереї розміщено в замкненому дворі ліворуч, де розбито квітковий партер оточений рабаткою, яка в середині переривалась скульпторами на п'єдесталах. Палацовий садово-парковий комплекс у Кристинополі рукотворне вираження філософських знань власника і творчих задумів архітектора.

Полювання стає обов'язковою розвагою аристократії та дворянства. Кількість звіринців і їхні розміри залежали від заможності та суспільного статусу власника. Кристинопільська резиденція була розташована в межах міста, що виключало можливість створення звіринців безпосередньо в її межах. Отож, було створено дві відокремлені паркові зони з різними програмами. Якщо взяти до уваги планувальні особливості, то можна припустити, що цей звіринець швидше за все був влаштований при замку ще за часів гетьмана Фелікса Потоцького.

Панський маєток С.Щенсного-Потоцького віддзеркалив усі багатогранні протиріччя цієї суперечливої в культурному і соціальному відношенні доби.

В маєтку вирувало світське життя, пишні бали, бенкети, вечори. З розмахом в магнатській резиденції організовувались сімейні свята, приурочені до днів народження родини, які збирали знаних шляхтичів того часу і місцевих можновладців. Багато з них мало театралізований характер, будучи спричиненими проведенням родинних свят, балів, вони виражалися у виданні драматичних творів світського характеру, про що повніше засвідчують документи XVIII ст.

Внутрішнє одолення палацу вражало своєю пишністю. Потоцький всіляко намагався підкреслити своє багатство, будучи не біднішим за короля. Дорогі меблі, порцеляна, бібліотека, гобелени, виготовлені між 1755-1757 роками у королівській мануфактурі Губертів у французькому місті Обюссон, картини, серед яких була навіть така перлина як «Мадонна зі Святим Іваном Хрестителем» Рафаеля Санті прикрашали стіни. На сьогодні вся ця розкіш майже втрачена, частина знаходяться у музеях світу [12].

Прикрашали стіни палацу сімейні портрети. Слід звернути увагу на портрет «Станіслава-Щенсного Потоцького з синами Щенсим-Єжи та Станіславом», Портрет написав один із найвідоміших австрійських портретистів Йоган Баптист Лампі Старший, творчість якого посідає провідне місце в історії мистецтв Італії, Австрії, Речі Посполитої та Галичини XVIII ст.

Збережений портрет «Станіслава-Щенсного Потоцького з синами Щенсим-Єжи та Станіславом» зберігаються у Луврі, Варшавському Національному музеї і, власне, у Вінниці [9].

Представлений портрет є одним із найвиразніших творів художника, оскільки він намагався створити власний пам'ятник відомому польському магнату. Генерал Потоцький носив парадний однострій: блискучі обладунки

з блакитною стрічкою та слуцький пояс — символ знатного суспільно-аристократичного стану. Потоцький та його сини Єжи та Станіслав становлять одне ціле. Пензлик майстер майстерно змальовує героїв у контексті картинного простору, відтворюючи фактуру металу – на контрасті між поліруванням крижаної оболонки та м'якістю тканини дитячого одягу. Загалом, митець уміє передати алегорію людського віку. Ми бачимо неспокій хлопчика в домашньому одязі, який тримає за руку батька, серйозного й лагідного юнака, який дивиться на нас, зрілого чоловіка в лицарських обладунках [9]. «Важко сказати, де саме був написаний цей твір. Більшість мистецтвознавців вказують на Варшаву.

Важливо відзначити, що рамка на картині оригінальна, автентична, ручної роботи та покрита сусальним золотом. По суті, це предмет декоративно-ужиткового мистецтва, який можна вивчати як у поєднанні з картинами, так і самотійно.

Станіслав Щенсний розводив сади, запроваджував лісове господарство, експериментував з агрономією та тваринницькою технологією на власній землі, налагоджував заводське виробництво, зібрав унікальну бібліотеку та цінну картинну галерею, організував оркестр. Музиканти, громадські ініціативи, які заохочували селян, відповідно мінімізували кріпосне право і замінили його чиншем. Він захищав релігійні права віруючих усіх конфесій, щедрі пожертви вносив на храми.

Окрім палацу, місто також прикрашає церква Святого Юра та Святого Духа. За своїм стилем церкви та каплиці близькі до будівель палацового комплексу.

Отже, місто Христинопіль має своє архітектурне середовище. Важливим для культурного простору Христинополя є його класицистична архітектура, а саме палац родини Потоцьких. Забудову Христинополя визначали палац, костели, церква, синагога, ратуша, ринкова площа, будинки.

Історія Христинополя засвідчує, що тут здавна співіснували представники різних національних культур і віровизнань. Палацовий садово-парковий комплекс у м. Христинополі, який спроектував і побудував П'єр Ріко де Тіррегайль для київського воєводи Францішека Потоцького, став справжньою архітектурною перлиною свого часу. За розмахом і багатством резиденція була гідна самого короля, рукотворна пісня в камені, і кожне слово цієї пісні було на честь київського воєводи.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз наукової та публіцистичної літератури засвідчив, що культурно-мистецьке життя Христинополя (Червонограда) наприкінці XVIII – протягом XIX ст. досі не було предметом спеціального мистецтвознавчого дослідження.

Досить розлого джерельна база дослідження має комплекс архівних матеріалів, каталогів виставок і альбомів. На їхній основі вдалося реконструювати хронологію культуно-мистецького життя Христинополя вищевизначеного періоду.

- Місто Христинопіль наприкінці XVIII – протягом XIX ст. перебувало у складі Австро-Угорської імперії, що зумовило регіональні особливості розвитку його культури. Важливим є акцент на впливові західноєвропейських просвітницьких ідей на розвиток культурно-мистецького середовища Христинополя. Західноукраїнське мистецтво інтегрувалося в загальноєвропейський культурний процес, активізувалась суспільнополітична діяльність творчої інтелігенції та священників. Провадилась інтенсивна наукова, суспільна, видавнича діяльність.

- Культурно-мистецьке життя кінця XVIII – протягом XIX ст. на західноукраїнських землях проявлялося в найрізноманітніших формах музики, живопису, архітектури, скульптури, театрального мистецтва. Музичний фольклор дав наснагу для професійного музичного мистецтва. Завдяки творчості художників набув розвитку український живопис, який проявлявся у побутовому, історичному, пейзажному, портретному напрямках.

Різні прояви культурно-мистецького життя вищевизначеного періоду відображають праці відомих мистецтвознавців В. Січинського, А. Жаборюк, П. Жолтовського, О.Киричук, М. Алексієвець, І.Зуляк та інших авторів, які обстоювали розвиток національного мистецтва, професійну майстерність, давали аналіз діяльності різних товариств („Руської трійці”, хорових й

театральних колективах „Руської Бесіди”, культурних осередків „Просвіта”, „Боян”, „Руська Бесіда”), творів окремих митців, і, що важливо, розглядали творчі пошуки художників у контексті західноєвропейських мистецьких напрямів і течій як частину загальноєвропейського культурного процесу.

- Своєрідною методологічною основою дослідження стали праці відомих культурологів-мистецтвознавців та істориків: А. Жаборюк, П. Жолтовський, Н. Левкович, В. Сидоренка та ін. Їх доповнюють всебічне видання Г. Гриник, О. Ярош-Замойської, В. Тарас з історії культури м. Христинопіль, різних знакових постатей краю – В. Барвінського, О. М. Вербицького, О. І. Лаврівського та ін.

Вплив провідних діячів Європи (Р.Штрауса, Г.Малера, Р.Леонкавалло) на становлення професійних форм української культури.

- Праця заїжджих митців (Франції, Італії, Німеччини) на теренах західної Галичини, зокрема і Христинополя сприяли розширенню рівня художньої майстерності, жанрово-тематичного діапазону мистецтва і її піднесенню рівня культурно-мистецького життя населення. Зважаючи на те, що українська людність Христинополя складалась не лише з питомого корінного населення, але й різноетнічного населення (поляки, вірмени, євреї), які заселяли землі й міста Галичини та порубіжного Поділля, той культурно-мистецький спадок, що залишився на володіннях польської корони, належить однаковою мірою як польській так і українській історії. Разом з цим слід зважати на соціальні процеси, які відобразилися на культурано-мистецькому житті, що визначалися з обізнаністю новими формами архітектури, живопису, скульптури, були зумовлені прямо чи опосередковано впливом Заходу , а також територіально локалізованими особливостями.

- Діяльність шляхти у своїх маєтках, фундовані нею спорудження храмів та монастирів, збагачували архітектурну галузь західної Галичини, зокрема і Христинополя, новими інженерними знаннями, технічними навичками і можливостями, мистецько-образними рішеннями, які були

досягнуті західноєвропейськими практиками в ході розвитку мистецько-культурного поступу. Форування змісту мистецької культури відбувалося альтернативним шляхом на ґрунті народної традиції на якому реалістичні барокові риси зазнавали значної трансформації та модифікації.

0 Магнатська верхівка шляхти Христинополя формувала своє мистецьке середовище, зосереджене на формуванні зразків західноєвропейського рівня доби бароко та класицизму, удаючись до послуг архітекторів, малярів, художників французького чи італійського походження, яких запрошували для парково-маєткового оформлення (французький архітектор П'єр Ріко де Тіррегайль). Однак, в основному більшість робіт належала місцевим майстрам, які були певною мірою обізнані з західноєвропейською мистецькою культурою.

- У місті Христинополі у палаці польського шляхтича Потоцького формувалися своєрідні мистецькі галереї, які склалися із гобеленів, родинних портретів та інших різножанрових картин як іноземних так і місцевих митців. Твори західноєвропейського живопису, скульптури міфілогічного та світського характеру були у замку та прикрашали парковий комплекс. Для місцевих митців ці твори ставали взірцями, які поповнювали приватну збірку Потоцького. Мали місце в таких збірках портретні зображення, що посвідчували генеалогічне дерево шляхетського роду Потоцьких. Виконані різними виражальними засобами (у живописі, скульптурі, гравюрі), вони набували функцій уславлення роду, при ритуальних обрядах(при гравіюванні).

Отже, культурно мистецьке життя Христинополя кінця XVIII - XIX ст. виривало та проявилось у найрізноманітніших формах музики, живопису, архітектури, скульптури, зазнаючи вплив функціонально-просторових чинників, соціально-економічних, політичних та регіональних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ:

1. Архітектурна та культурна спадщина історичних міст країн Центрально-Східної Європи : кол. монографія / за ред. Р. Димчика, І. Кривошеї, Н. Моравця. Умань-Познань-Ченстохова : ФОП Жовтий О. О., 2016. 286 с.
2. Александрова С. Історія замку Потоцьких. [Текст] (До 300 – річчя Кристинополя (Червонограда). *Новини Прибужжя*. 1992. № 55, 56, 57. 5, 9, 12 верес.
3. Алексієвець М. І. Зуляк, Діяльність «Просвіти» у національно-культурному відродженні українського народу Східної Галичини (1868–1914 рр.) Тернопіль, 1999, 184 с.
4. Барвінський В. Церковна музика. Доба одноголосся. Початки більшоголосого співу // Історія української культури / За ред. І. Крип'якевича. Київ: Либідь, 1994. С. 621-648
5. Василюшин М. Документи палацу графів Потоцьких у Кристинополі-Червонограді як джерело до вивчення міжнаціональних відносин // Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. 2015. Вип. 26. С. 211-212.
6. Виткалов В. Г. Українська культура. Сторінки історії ХХ століття. Рівне : Вертекс, 2005. 640 с.
7. Виткалов В. Г. Вітчизняні культурно-мистецькі проблеми на зламі епох (замість передмови). *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. Випуск 13. Рівне: РДГУ, 2008.
8. Вдовиченко Г.В. Українська культура ХІХ ст. URL: http://www.xn--80aayuiecs0c.com.ua/load/doklady/doklady/ukrajinska_kultura_khikh_st/20-1-0-3447.
9. Газета день. Лише у Луврі, Варшаві і... Вінниці. 29.01.2021. <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/kultura/lyshe-u-luvri-varshavi-i-vinnyci>

10. Гриник Г. Перлина Кристинополя [Текст]. *Вісник*. 2009. - № 52. 30 груд.
11. Гриник Г., Ярош-Замойська О. Кристинопіль (1692– 1951). Червоноград: ЮЕКС, 2010. 256 с.
12. Гринів Ю. Палац Потоцьких. URL: <https://krystynopol.info/palats-pototskyh>
13. Гринів Ю. Історія бібліотек міста. *Культура* 10.11.2018. URL: <https://krystynopol.info/istoriya-bibliotek-mista/>
14. Гринів Ю. Особистості. Корнелій Сорочинський – кристинопільський літописець. 06.10.2019. URL: <https://krystynopol.info/kornelij-srochynskyj-krystynopilskyj-litopysets/>
15. Грицак Я. Франко у Відні. Подорож до Європи. Галичина, Буковина і Відень на центральноєвропейській культурній шахівниці / за ред. Оксана Гаврилів і Тимофій Гаврилів. Львів: ВНТЛ-Класика, 2005. С. 9 – 29
16. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX – XX ст. Київ: Генеза, 1996. 360 с.
17. Грушевський М. О любви к отечеству и народной гордости. *Літературно-науковий вісник*. 1907. Т. 38. С. 113–125
18. Данилюк Ю.З., Дмитрук В.І. Червоноград, місто Львівської обл. [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во "Наукова думка", 2013. 688 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Chervonohrad_mst (останній перегляд: 10.02.2022)
19. Дорошенко Д. Нарис історії України. т.2. Київ, 1991.
20. Жаборюк А. Український живопис останньої третини XIX – початку XX ст. Київ: Либідь, 1990. 312 с.
21. Жолтовський П. М. Монументальний живопис на Україні XVII-XVIII ст. : монографія / ред. Я. П. Запаско; АН УРСР, Ін-т

мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. Київ: Наукова думка, 1988. 155 с.

22. Замойська О. Кристинопільський півець. Ігнатій Полотнюк. Культура, особистості, генеалогія. 23.04.2022. <https://krystynopol.info/krystynopilskuj-pivets-ignatij-polotnyuk/>

23. Зайцева З. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX – початок XX ст.). Київ: КНЕУ, 2006. 368 с.

24. Звід пам'яток історії та культури України м. Львів. Т. 1. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/ZvidLviv/ZvidLviv.pdf>

25. Ігнаткін, І., 1970. Історія українського мистецтва. Т.4. Київ: ГРУРЕ

26. Історія українського мистецтва : У 5-ти тт. / голов. ред. Г. Скрипник, ред. т. Д. Степовик. Т. 3 : Мистецтво другої половини XVI – XVIII ст. Київ : НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 2011. 1088 с.

27. Історія української культури. За заг. ред. І. Крип'якевича. Київ : Либідь, 2002. 456 с.

28. Історія української культури. Енциклопедія. В 5 тт. Київ : Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 2001-2016.

29. Історія української культури. Навчальний посібник. <https://uahistory.co/book/ukraine-culture-history-textbook-poltava-2015/>

30. Історична довідка. URL: https://cgm.lv.court.gov.ua/sud1327/10/Istor_dovidka

31. Киричук О. Ставропігійський інститут у громадському житті Галичини (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Львів, 2001. 19 с.

32. Кияновська Л. О. Сильова еволюція галицької музичної культури XIX – XX ст. Тернопіль : Астон, 2000. 340 с.

33. Ковальчук, Х. Особливості архітектури Львова наприкінці XVIII – першої половини XIX ст. (стильові тенденції та типологія споруд). Дисертація кандидата архітектури. НУ «Львівська Політехніка». Львів, 2004.

34. Колесник І. Українська історіографія : концептуальна історія. Київ : Інститут історії України НАН України, 2013. 566 с.
35. Корній Л. П. Історія української музичної культури від давнини до початку ХХ століття. Київ : Муз. Україна, 2018. 364 с.
36. Краєзнавчо-туристичний портал. Край. Палац у Червонограді. Родинне гніздо Потоцьких. URL: <http://www.kray.org.ua/2593/mandrivky/palats-u-chervonogradi-rodinne-gnizdo-ototskih/FacebookTwitterShare>
37. Кристинополь. Культура. URL: <https://krystynopol.info/category/istoriya-i-krayeznavstvo/kultura/>
38. Кристинопільський (Червоноградський) монастир- від минулого до сучасності. URL: <https://osbm.in.ua/news/400-litnii-yuvilei-vasyliyanskogo-chynu-iosafata/krystynopilskyi-chervonogradskyi-monastyr-mynule-i-suchasnist-12079/>
39. Крвавич Д.П., Овсійчук В.А., Черепанова С.О. Українське мистецтво. Ч.3. Навч. посібн.: У 3 ч. — Ч.3 Львів: Світ, 2005. 268 с.
40. Літопис монастиря оо. Василян в Кристинополі. І. Напора. 17.11. 2018. Різне. URL: http://www.krystynopol.info/_files/Dziejopis_MonasteruKrystynopolskiego_1766.pdf
41. Лінда С. Стилiстичні та архітектурно-композиційні аспекти розвитку архітектури Львова періоду історизму у ХІХ – поч. ХХ ст. автореф. дис... канд. архітектури. НУ «Львівська Політехніка». 1999.
42. Левкович Н. Стилiвові особливості палацових та садибнопаркових ансамблів Галичини кінця ХVІІІ - першої половини ХІХ ст. Автореферат дисертації кандидата архітектури. Львівська академія мистецтв. Львів, 2004.
43. Леонтьев Д. Архітектура України. Велика ілюстрована енциклопедія. Харків: Веста. 2010.
44. Лукашів В. Діяльність «Товариства ім. М. Качковського» в Східній Галичині (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): дис... канд.. іст. наук: 07. 00. 01 «Історія України. Тернопіль, 2014, 272 арк.

45. Мисак Н. Українська інтелігенція Галичини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: соціально-професійний аспект: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2005
46. .Монастир святого Юра. Червоноград. URL: <https://map.ugcc.ua/view/100-monastyr-svyatogo-yuriya-m-chervonograd-lvivska-obl>
47. Новий двір, Кристинопіль, Червоноград. О. Ясинецька, Львів, 1992 р.
48. Овсійчук В. Класицизм і романтизм в українському мистецтві. Київ: Дніпро. 2001.
49. Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець ХVІІІ – 60-ті рр. ХІХ ст.). Львів : Логос, 2000. 188 с.)
50. Пахолків С. Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації. Львів, 2014. 612 с.
51. Патрило І. Нарис історії василіян від 1743 до 1839 // Нарис історії василіянського Чину Святого Йосафата/ записки ЧСВВ. Серія ІІ. Секція І. Т. 48. 1992.
52. Петришин Г. П. Карта Ф. фон Міга" (1779-1782рр.) як джерело до містознавства Галичини. Львів: НУ "Львівська політехніка", 2006. 292 с.
53. Розвиток театру, музики, образотворчого мистецтва та архітектури в Україні кінця ХVІІІ - першої половини ХІХ століття. <https://mozok.click/930-kultura-ukrayini-rozvitok-teatru-muziki-obrazotvorchogo-mistectva-ta-arhtekturi.html>
54. Рибчинський, О. Формування і ревіталізація середмість історичних міст України. Автореферат дисертації доктора архітектури. НУ «Львівська політехніка». Львів, 2017.
55. Романенко Г., В.Шейко. Еволюція художніх і літературних об'єднань України: історикокультурологічний вимір: монографія. Київ.: Ін-т культурології Академії мистецтв України, 2008. 208 с.
56. “Руська трійця” в історії суспільно-політичного руху і культури України. Київ, 1987.

57. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX ст. – кінець 30-х років XX ст). Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 1999, 138 с.

58. Сарбей В. Національне відродження в Україні: монографія. Київ: Альтернативи, 1999. – 336 с.

59. Синишин Л. Розвиток осередків художньо-промислової освіти Галичини в кінці XIX століття. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*: Вид-во Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, 2017. № 4 (68) : Педагогічні науки. С. 215–225

60. Світлик Н. М. Національне відродження на західноукраїнських землях у світлі джерел та історичних інтерпретацій. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-026-1-11>

61. Спадщина. Кристинопіль. URL: <https://m-a-d-m-a-x.livejournal.com/378682.html>

62. Стінопис католицьких храмів Західної України у XVIII ст. URL: <http://www.ukrartstory.com.ua/tekst-statti-31/monumental-wall-painting-of-catholic-churches-in-western-ukraine-in-xviii-ct.html>

63. Стеблій Ф. Весна народів. Львівщина: Історико-культурні та краєзнавчі нариси. Львів : Центр Європи, 1998. С. 165–182.)

64. Стецик Ю. Чернецтво Святопокровської провінції ЧСВВ (1739 – 1783): просопографічне дослідження. Дрогобич, 2018.

65. Тарас В. Палацовий садово-парковий комплекс за проектом архітектора П'єра Ріко де Тіррегайля у Кристинополі. *Архітектура*. Т. 1, № 2, 2019

66. Тарас В. Палацовий садово-парковий комплекс київського воєводи Францішека Салезія Потоцького у Кристинополі. *Народознавчі зошити*. № 2 (152), 2020

67. Тарас В. Парк. Історичні витoki. Народознавчі зошити. №6, с.1087-1111. 2012.
68. Тельвак В, В. Педич, Історична школа Михайла Грушевського. Львів, Світ, 2016, 424 с.
69. Тимофієнко В. Історія української архітектури / ред. Асеев Ю., Вечерський В., та ін. Київ: Техніка. 2003.
70. Туристичний портал Червонограда. Палац Потоцьких. URL: <https://krystynopol.info/palats-pototskyh/>
71. Червоноградська міська рада. URL: <https://www.chervonograd-city.gov.ua/istoria.php>
72. Червоноград. Львівська область. URL: https://reherit.org.ua/wp-content/uploads/2020/08/CHervonograd_profil-spadshhyny_REHERIT.pdf
73. Червоноградська міська ЦБС. Коротка історична довідка. URL: <http://www.chervonograd.in.ua/index.php/nash-krai/istoriia-krai>
74. Червоноградська філія Львівського музею історії релігії. Офіційний сайт. У Червонограді презентували книгу «Кристинопіль. 1692-1951». URL: https://galinfo.com.ua/news/u_chervonogradi_prezentuvaly_knygu_krystynopil_16921951_77797.html
75. *Чернецький Я. Малий король на Русі і його столиця Кристинопіль. Zbruc.Краків, 1939.*
76. Ханик Л. Історія хорового товариства „Боян”. Київ, 1999. 117 с.
77. Хома І. Я., Сова А. О., Мина Ж. В. Історія української культури. Львів : Видавництво «Львівської політехніки». 2012. 356 с.
78. Хоменко В.Я. Українська і світова культура: підручник / В.Я. Хоменко. К.: Україна, 2002. 333 с.
79. Хороша, О., Смоляк, В., Історико-архітектурні особливості розвитку палаців стилю класицизм Східного Поділля кінця XVIII – початку ХХ століття. *Вісник НУ “Львівська політехніка”. “Архітектура”*. №878, 2017. С.49-59.

80. Химка І.П. Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772–1918. *Ковчег. Збірник статей з церковної історії*. 1993. Число 1. С. 73–107

81. Христинопільський Апостол // Енциклопедія українознавства: Словникова частина Хмельницький. Борис. Яцків. С. 3635.

82. Федорук О. Монументальне мистецтво Галичини в історико-культурному контексті України та Європи. *Перетин знаку: Вибрані мистецтвознавчі статті*: у 3 кн. Кн. 1: Історія та теорія мистецтва. Постаті. Народна творчість. Київ : Видавничий дім А+С, 2006. С. 111–118.

83. Церква Св. Юрія та монастир оо. Василіан. Веб -сайт. URL: <http://osbm-krystynopil.in.ua/>

84. Чижевський Дмитро. Історія української літератури. Тернопіль.: Феміна, 1994. С. 29.

85. Чернецький В. Літопись монастиря оо. Василіян в Кристинополи од его заснованя 1763 до 1890 р., Львів, 1893.

86. Черепанин М. Музична культура Галичини (друга половина XIX – перша половина XX століття). Київ, Вежа, 1997, 324 с.

87. Чубіна Т. Рід Потоцьких в Україні (Тульчинська лінія): суспільнополітичні та культурологічні аспекти. Дисертація доктора історичних наук. Черкаський держ. технологічний університет. Черкаси. 2008

88. Шейко В.М., Тишевська Л.Г. Історія української художньої культури. Харків, 2003.

89. Шмагало Р.Т. Мистецька освіта в Україні середини XIX- середини XX століття: структурування, методологія, художні позиції [Текст] : автореф. дис... д-ра мистецтвознавства: 17.00.06. Львівська національна академія мистецтв. Львів, 2005. 44 с.

90. Ямаш Ю. Театр графа С. Скарбека в контексті європейської архітектури. Львів : Т.Б. Сорока, 2012. 190 с. : іл.

91. Ясинецька О. Новий Двір – Кристинопіль – Червоноград [Текст] з історії. Львів. «Край». 1992. 48 с.
92. Aftanazy R. Dzieje rezydencjina dawnych kresach Rzeczypospolitej. Warszawa, 1995. Т.6.
93. Bogdanowski Janus. Polskie ogrody ozdobne. Warszawa: Arkady, 2000.
94. Kłańska M. Daleko od Wiednia: Galicja w oczach pisarzy niemieckojęzycznych 1772-1918. Kraków: Universitas, 1991. 276 s.
95. Marszałek A. Lwowskie przedsiębiorstwa teatralne lat 1872-1886. Kraków : Tow-wo Nauk. "Societas Vistulana", 1999. 308 с.
96. Majdecki Longin. Historia Ogrodów. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PNW, 2008. Т.1: Od starożytności po Barok.
97. Polski Słownik Biograficzny. Т. XXVIII. S. 114—123.
98. Świeykowski E. Plany zamku Franciszka Salezego Potockiego wojewody kijowskiego w Krystynopolu nad Bugiem w powiecie Sokalskim. Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce. Warszawa, 1907–1912. Т.8.

Архівні джерела:

99. Афіші, оголошення, повідомлення про проведення ювілейних дат, концертів філією „Просвіти”. ЦДІА України у Львові, ф.348, оп.1, спр.779. 14 арк.
100. Повідомлення Вахнянина про діяльність культурно-освітніх товариств Галичини // ЦДІА України у Львові. Ф. 818, оп. 1, спр. 20. – 44 арк.
101. Циркуляри відділам читалень „Просвіти” про організацію і проведення свята „Просвіти”, про утворення зразкового хорového кружка // ДАІФО. Ф.378, оп.1, спр.40. – 14 арк.
102. ЦДІАЛ, Ф.684. Оп.1., 3067 б.
103. ЦДІАЛ, ф. 684, оп.1, спр.3067 «а».
104. ЦДІАЛ. Ф.408. Оп.1. Спр.983.
105. ЛННБ. Ф. 3(МВ). Спр. 1381/3.

106. ЛННБ. Ф.3(МВ). Спр. 802.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Фото. 1 Панорама Кристинополя, Б. Стенчинський, вид-во Р. Пилер. 1847 рік,

ДОДАТОК Б

Сімейні портрети родини Потоцьких (Христинопільська лінія)

Фото. 1.2 . Францішек Салезій Потоцький. Художник Марчелло Баччареллі. ~1758-1760 рр.

Приватна колекція, Париж. Картина походить з давньої Тульчинської колекції.

продовження ДОДАТКУ Б

Станіслав Щесний Потоцький з синами.
Художник Йоганн Баптист Лампі старший. 1790 р. Лувр.
Фото 1.3. Картина походить з давньої Тульчинської колекції.

ДОДАТОК В

м. Христинопіль :світлина

Фото 2.1.Кристинопіль: площа-ринок, 1915р.

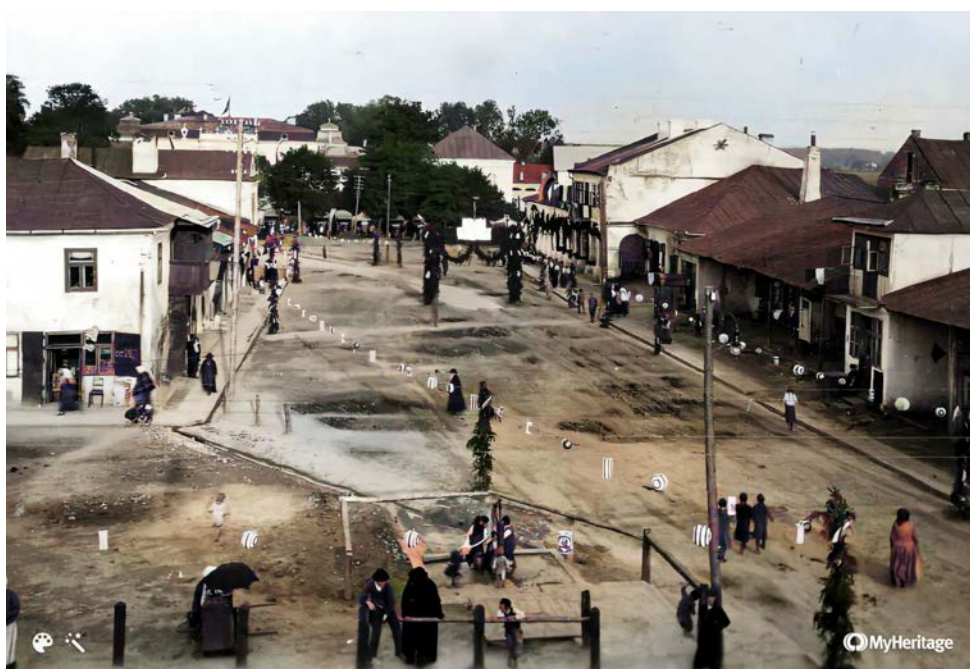

Фото 2.1.Кристинопіль: вулиця до ринку, 1916р.

продовження ДОДАТОК В

Фото 2.2. Залізнична станція Кристинопіль. 1917рр.

продовження ДОДАТОК В

Фото 2.3. Кристинопільський палац. 1914-1918 рр.